

NYELVÉSZETI FÜZETEK.

SZERKESZTI SIMONYI ZSIGMOND.

14.

DUGONICS ANDRÁS
MINT NYELVÚJÍTÓ.

ÍRTA

SIMAI ÖDÖN DR.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA.

1904.

Ára másfél korona.

»Dugonics is ronta. De a puristák egész seregében nincs tiszteletesebb név, mint a' jó öregé s ezer botlásáért elég pótolék tiz nem botlása.« Kazinczy Lev. 13:164.

A nyelvújítás történetének megírása csak akkor lesz lehetséges, ha a benne résztvett összes írók minden munkáit, törekvéseit, elveit és követett példáit megismerjük. Dugonics Andrásnak a nyelvújítás történetében való fontosságát, helyét annál is könnyebb megállapítani, mivel újításbeli eljárásáról, az újítást illető nézeteiről számot ad sűrű jegyzetekben, műveinek igen sok helyén. Mint nyelvújítóról, eddig két kisebb és egy nagyobb közlemény jelent meg róla a Nyelvőrben. Ezek a közlemények az Etelkában, a Tudakosságban és a Szittyiai történetekben előforduló új szókat sorolják föl. A Nyelvújítás Szótára a két elsőn kívül csak a Jolánkát használta fel, de csak úgy, hogy Dugonics alig harminc szóval szerepel e szótárban. Azokat a munkáit, melyek egy Barczafalvi, egy Baróti nyelvjavító és nyelvrontó műveit megelőzték, a tárgyaltam szempontból még senki sem vizsgálta át eddig, bár ezek is telve vannak új szókkal, felújításokkal.

Nyomtatásban megjelent, magyar nyelvű munkái, miket átnéztem, a következők:

Tárházi. Vig szabású játék öt szakaszban 1770. Csak Hahn Adolf adta ki először a Phil. Közl. 4:7.-ben az 1789-i új átdolgozás szövegét. Rövidítése nálam: Tárh.

Trója veszedelme. Pozsony 1774. Rövn.: Tr. vesz.

Ulissesnek, ama híres és nevezetes görög királynak csudálatos történetei. Pest 1780. Rövn.: Uliss.

A Tudakosságnak két könyvök. I. kiadás 1784; II. 1798-ban rövn.: Tud.1, 2, 3, 4.

Etelka, egy igen ritka magyar kisasszony Világosvárott stb. Pozsony és Kassa, 1788. Rövn.: Et. 1, 2, és második, megjobbitott kiadása 1791 (Et.²).

Arany perecek. Pozsony és Pest 1790. Rövn.: Ar. per.

Dugonics András Följegyzései 1789—90; kiadta ifj. Szinnyi József. (Olcsó Könyvtár.)

A gypjas vitézek. Pest és Pozsony 1794. Rövn.: Gypj. vit. 1, 2.

Jeles történetek. Pest 1794—95. Rövn.: Jel. tört. 1, 2.

Gyöngyösi Istvánnak Költeményes Maradványai, melyeket egybeszedett, és a' legrégibb nyomtatványok és Kéz-írások szerint hibáiból ki-mentett Dugonics András királyi oktató 1796. 2 kötet.

A Szerecsenek. Pozsony és Pest 1798. Röv. Szrcs. 1, 2.

Római történetek. Pozsony és Pest 1800. Röv.: Róm. tört.

A magyaroknak urodalmaik mind a régi, mind a mostani időkben. Pest és Pozsony 1801. Röv.: Magy. ur.

Jolánka, Etelkának leánya. Pozsony és Pest 1803—4. Röv.: Jol. 1, 2.

Szittyiai történetek. Pozsony és Pest 1806—8. Röv.: Szitty. tört. 1, 2.

Cserai, egy honvári herceg. Szeged 1808. Röv.: Cser.

Radnai történetek. Szeged 1810. Röv.: Radn. tört.

Nevezetes hadivezérek. Szeged 1817. Röv.: H. vez.

Magyar Példabeszédek és Jeles mondások. Szeged 1820. Kiadta Chrysostom Ince. Röv.: Péld. 1, 2.

Ezekben a munkákban több helyütt kifejezésre jutnak Dugonicsnak a nyelvújításra vonatkozó nézetei. Főelve volt az, amit a Jel. tört. 2:101. kimond: »Nincs a' világon semmi, a' mit magyarul ki-ne-lehessen mondani, csak észszel, és tudománnyal forgolódgyon az ember.« Erős magyarságán, nagy fajszeretétén kívül ez a kijelentése magyarázza meg azt, hogy minden idegen szót és tulajdonnevet magyarrá akar tenni. Hogy Riga-t Rigónak (Jol. 1:399.), a Balti tengert Balta tengernek (Jol. 1:771.) és a Ladoga tavat Látókának (u. i.) nevezi, abban a finn rokonságot szemléltető törekvésen kívül ez is vezethette. Mindent magyarnak, magyarból származottnak mond; Horvát István tollára méltóan származtatja le Óvárból az avarok, »száz ki ki« harci kiáltásból a scythák nevét (Et.² 2:85 és Et. 1:135.), Viburt »Karjel ország anyavárosának« nevét víg-várból (Jol. 1:350.). Karánsebes nála Kárán-sebes. (Ar. Per. 138.)

A feudum latin szóra nézve ez a véleménye: »A' régi Magyar Iróink a' Föld nevet így írták: Feöd avagy így-is Fewd. Hát! ha ezen Fewd szóból eredett osztán a' Fewdum avagy-is a' Feudum név' a mint egy Franczia író is vélekedik.« (Et. 1:106.) Sőt ott is, hol tudja valamely szó idegen eredetét, a magyar származását vitatja, mint például a tárnok szóét (Jel. tört. 2:45.); azok pedig »Kik ama' Német szóból: Bürger Polgárt akarnak ki-faragni; ők lássák. De úgy bizonyára Csere-Bogárból is Seregélt faraghatysz: mert valamint ama' két elsőbbeni szavakban megvannak ezen R és G betők: úgy megvannak a' következőkben-is.« (Et. 1:163.)

Mint újító többféleképen gazdagította a nyelvet:

Sok régi szót felelevenített. »Szinte ki-veszett a' Magyaroknak szájokból — mondja Jol. 1:84. — ez a' régi Szittyai szó! év. Ez édes Eleinknél annyit tett, mint a' mostani időkben az esztendő-szó téssen.« *Tőszomszéd* megvan ugyan Calpinus szótárában, de a Nyelvtörténeti Szótár tanúsága szerint az irodalom nem élt vele.

Sok szót felvett a népnyelvből. Alföldi tájszók százával fordulnak elő műveiben. Megagyabugyál (Et. II. 26.); fura (Tárh. 1:8), összecsódit (Et. 2:119.), térség (Tr. vesz. 95.), hazafi (Et. 1:216.) stb. szavak a népnyelvből kerültek hozzá.

Képzőkkel alkotott új szókat. Névszóképzők közül leggyakoribb nála: ász, ész, alék-elék, at-et, acs-ecs, cs, nok-nök. A *nok* és *ász* között különbséget is tesz:

»Én ezen szótoldaleköt NOK csak éppen azon hivatalokra adom, melyeket valóságos Tisztségeknek lenni gondolok, úgy mint Tábornok (Dux, Imperator Belli), Titoknok, Tárnok, Tömlőcnök... Ezek olly Tisztségek országunkban, melyeknek bérjek nincsen és nem annyira pénzért, mint böcsületért szolgálnak. De kiknek szolgáltatjat; csupán csak azért: mert munkálódnak, fizetéssel kielégítik, sött árkos számra is fizetik, azok az ÁSZ, ÉSZ toldalekkel megelégedhetnek.«

Például felhossa az *írást*, *ügyészt*: »se Író-deákság, se a' Prókátor-ság Országunkban Tisztségek nem voltak.« (Jel. tört. 1:40.) — *Hajtalékban* (Tud. 4:4.), *futalékosban* (Szrcs. 2:12.); az egész *-alék* képző. Érdekesek a *fedelet* (Tr. vesz. 109.), *sindelet* (u. i. 128.) szók deverbális at-et képzővel valószínűleg a viselet, kertélet-félék analógiájára.

Más szók mintájára ugyanis sokszor csinált új szókat:

»Valamint azokat, kik a' Juhokkal bánnak Juhászoknak mondjuk, kik a' Méhek körül forgolódnak Méhészeknek nevezzük, úgy azokat, kik különösen Nyilakkal az az Kéz-íjakkal dolgoztanak a' hadban, Ijászoknak hívták a' régi magyarok.« (Et.² 1:101.)

Nem ritkán azonban nagyon helytelen analógiákra hivatkozik:

»Valamint csudáalom-szóból lett csuda; úgy lett torlom-szóból torna. Magyar szó pedig ez: megtorlom (az az meg-tolom, meg-győzőm). Magyarnak kelletik tehát lenni a' Tornának is, melly szó amabból eredett.« (Szitty. tört. 1:37.)

Az igeképzők közül sűrűn fordulnak elő nála a denominális l, z, kodik, oskodik és tat-tet. Fejedelmez (Et. 2:363.) fejedelemnek szólít; *mámiz* (Tr. vez. 155.), mámit hívogat; *hítesel* (Szrcs. 1:117.): hitvesnek szólít. Erős fajszertetet nyilvánul e képzésekben: *oláhkodik* (Szrcs. 2:77.), *orosz-kodik* (Szrcs. 2:145.); az első olálkodik, a második orozkodik, orozva jár helyett »görög létére oroszkodni kezdett.«. *Szemköztet* (Tr. vez. 118.), *hamartat* (Gyapj. vit. 1:197.), példátlan alkotások.

Érdekes módja újításának a jelentésváltoztatás is. *Kerekedik* valamibe nála (Et. 2:1.) annyi mint, *kerül* valamibe, es kostet; *ügetőbe vesz*, üzőbe vesz helyett áll (Jol. 1:33.); *alattomos* halkot, lassút jelent (Jol. 1:381: »oly alattomosan: hogy azt a' Lovász se hallhatta egészen, így dallogatta verseit.«); *bírság* a Szrcs. 1:46. annyit tesz, mint bírás, birtok (»bírásgtokba adom tehát ezt a rosz fiat.«); jövedelem jövődőt jelent a Szrcs. 1:259. lapon.

Van néhány kombinált szóalkotása is. *Bosszúlkodó* (Erinnio Tr. vez. 213.) a bosszankodó és bosszúl hatásaként jött létre; *szivárdozik* is talán ilyen összekeveredés útján keletkezett. (Jol. 1:246.)

Gyakori módja szóalkotásának a gyökérelvonás, hibás kikövetkeztetés. A *szemközt*, *szemközbe* határozó szóból elvonta a *szemköz* főnevet, s velem szemközt állott helyett így mondja: »szemközömbbe állott« (Jol. 1:608); verejték nála vér-ejték; a könybe lábbad kifejezés neki érthetetlen, vagy köznapi volt, csinált belőle még érthetlenebbet: könyvel láb áll-t (Et.² 2:119.);* az *érzék* szónak az *érzékeny*ből való elvonását is nála találtam először. (Uliss. 54.)

A *mez* szót Kalmár György vonta ugyan el, de mégis érdekes Dugonics véleménye e szóról: »Ezen régi szó Mez annyit teszen, mint Takaró, avagy alá-való Ruha. Innét származott az-is; *meztelen*, az-az Ruhátlan; innét a' *Meztelen*, mellyet midőn a' Lábbal öszveteszünk, el-veszti ezen végét: *elen* és *Mezt-lábnak* mongyuk. Innét eredhetett eme szó-is *Mező*, melly ollyas Földet jelent, melly Füvekkel vagyon fel-ruházva.« (Et. 1:240.) Dugonics emez idézett szavai feltűnően egyeznek Verseghynek a Lex. 313. e szóról kifejtett nézetével. (L. a NyÚSz. *mez* szavát!) A legtöbb elvont szó és gyökér, köztük az *ima*, *gyám* is (melyek

* A NySz. ismeri a könyvvvel lábbad kifejezést, vö. lábbad NySz.

Barczafalvi elvonásai) »igen régi magyar szó« csak »a' Szó-tárák-ból ki-veszett.« Régi szó a *kíváncsiság* is; maga mondja: »Ez a' szó: kíváncsiság valóságos magyar szó. Élnék vele a' régiek. Élnék a' mostaniak-is. Ezt csak azok tagadgyák, kik vagy nem magyarok, vagy nem régen lettek azokká, vagy régi könyveket nem olvas-tak; vagy (ha olvashattak-is) azokkal nem igen sokat gondoltak.« »Valamint: ha jó szó ez: *emberiség*; jónak kelletik lenni ennek-is: *emberi*, mivel emettül veszi eredetét amaz. Nemkülömben ha *kéváncsiság* jó, jónak kelletik lenni ennek-is: *kíváncsi*, mivel emettül veszi eredetét amaz. Végtére: ha ez a' szó: *emberi* jó, jónak kelletik lenni ennek-is: *ember*. Hasonlóképen, ha *kéváncsi* szó jó, jónak kelletik lenni ennek-is *Kéváncs*« (appetitus).« (Jol. 1:154. l.) Az *atya*, *anya*, *megye*, *néne*, *bátya* szerinte már bir-tokos személyraggal ellátott szavak: »Bizonyos vagyok — mondja — abban: hogy régi Magyarjainknak fiaik így szóllottanak édes Szülőjökhöz: édös Aty, édös Any!« (Jol. 1:146, 103.) A *firfiság* szó eredetét így magyarázza meg: »Ha a deák ezen szóból: *vir* ezt csinálhatta: *Virtus*, a' Magyar-is e' szóból: *firfi* ezt csinálhattya *firfiság*. Mert *firfiság* annyit teszen, mint a' deákoknál ez a' szó: *Virtus*.« Hasonlóképen a latin szó vezette a *szer* szónak proportio jelentéssel való felruházására is: »A' mit a' Deák: Media Proportionalisnak hív, azt a' Magyar Közép-szerűnek mondgya. Ha tehát abból a' Deákok felvehették e' szót Proportio, lehessen a magyaroknak is *Szer* szóval én utánnam élni.«

Sokszor használ melléknevet és *melléknevi igenevet* főnevesítve. *Piros* nála pirosságot, pirt jelent igen sokszor (Fiatal-piros Et. 1. előszó). A Szrcs. 1;136. pedig így szól: »Ki tudja, ha e' két Követőket... nem azért eregette-é *nyargalóba* a' gonosz: hogy szerencsémnek le-indúlt kerekét *csa-vargóba* hozza?« *Háló* a Jol. 1:329. hálósobát jelent; Uliss. 25. l. olvasható e sor: »Várván *megindulót* fuvó kürt' hangjára,« U. i. 79. l. »Néki, ha nem fizetsz, hallatván *szollóját* Kerget, űz, rág, szalaszt, hallatván *morgóját*,« az Et. 1:114. csillag helyett egy-szerűen csak *ragyogó* áll.

Hogy *művei* telve vannak más nyelvújítók szavaival, azt mindenki tudja (l. Horger A. Nyr. 31:155.). Sok helyen védi is társainak törekvését; az ügyész szónál Et. 2:115. ezt olvassuk: »Ezen ügyész szót leg-elsőben olvastam Barcza-falvi Szabó Dávid Urnak Szigvártjában, kinek ujjonnan költött szavait igen kétfelé oszlott itélettel vette az olvasott Magyarság. Én

valahányszor ama' szavakat olytén Baráttimmal olvastam, kik valamint csendes, úgy messze-látó észszel-is bírnak, mind-annyiszor Szabó Dávid szavainak darabosságát jó szívvel mentegtettem. Sött: ötet most-is arra ösztönözöm: hogy némellyeknek hegyes nyelvektől ne tartson; hanem tovább folytassa a' munkát; és a' Magyar Tár-házat ez-után-is gazdagítsa illetén gyöngyeivel.« Elődei közül különösen Gyöngyösinek és Faludinak; kortársai közül pedig Barczafalvinak, Barótinak szavait használta nagy kedvvel.

Sok végül a németesség is Dugonicsnál. *Szerencsés álmokat* (Jol. 1:147.) köszöneti mód nála van először; *ha jól fel-veszszük a' dolgot* (Et. 1:87.); *elő-adta magát a' vad kan* (Gyapj. vit. 1:84.) és hasonló németességek átültetésével Kazinczyt előzte meg.

Ennyi az, amit Dugonics nyelvújításáról általában szükségesnek tartottam előrebocsátani, s hogy a kiszedett szókinccset nem az előbb megjelelt újítási szempontok szerint csoportosítottam, csak a könnyebb áttekinthetés, használhatóság céljából tettem. Kijegyeztem minden érdekesebb szót és kifejezést, senki se vádolhat azzal, hogy csak a feltünőbbeket, hisz mit keresne akkor az alábbi szótárban a *bejáratos*, *fura*, *kiporoz* stb. közönséges szó. Szorosan vett tájszót nagyon keveset irtam ki, rendesen csak akkor, ha hozzájuk Dugonics érdekesebb magyarázatot is fűz, bár sok helyen (Tr. vesz. 269. a fonás, Et. 1:201. a halászat és pásztori élet) egész szótárját adja az egyes mesterségeknek. Van néhány oly szó is a felsoroltak közt, melyet tán csak maga Dugonics használt, s vele együtt el is halt; de fontos, mert épen különösségénél fogva írónk eljárási módját tünteti fel.*

* Mondanom se kell, hogy a NySz-on s MTsz-on, nyelvünk e két kincses táján kívül a Nyr. és a NyÚSz volt útmutató támaszom. A ritkított betűvel szedett címszók a NyÚSz. helyreigazításai. Az idézetek lehetőleg a címszó első előfordulásának helyei.

Acclott: acélozott, Tr. vesz. 118: »Hizik atzlott kardunk sok Görög pofátul.« A vers kedvéért való összerántása acéllottnak; vö. *acellani* NySz. Erdélyből és MTsz. Rába vid.

agyon -: agyonhajigál Róm. tört. 298; agyonkorbácsoltat Róm. tört. 29; agyonvilázás Cser. 123; agyonsújt Szrcs. 1:359; agyon-szúr Róm. tört. 60; agyonvág Szrcs. 1:11; úgy látszik az agyon-nak élő igekötővé válásához nagyban hozzájárult Dug. is; agyonzsino-roztat: megfojtat Cser. 185. Ma már annyit jelent e szó: túlságo-san, igen megzsino-roztat; az agyon-nak ilyen nem zu tode jelentése szintén új; érdekesek: agyonbeszél és agyonhallgat, melyek csak a 60-as években keletkeztek, (szótárba csak az utóbbi került, Sim.-Bal.).

aláírni: alája írni Ar. per. 153. A NyÚSz. SI. szótárából 1808-ból idézi először. Maga az aláírás szó már 1788-ban megtalálható: Magy. Mus. 1:22 »nevőknek alá-írásával hozzánk bé-küld-etik« és Decsy Osmonografiájának 2:161. lapján: »keze alá-írása és petséttje erősíti-meg.«

alapos Szrcs. 1:418 stb.; Barczafalvi szava 1786-ból; már Geleinél is 1787-ben vö. Nyr. 31:148.

alatság: átfogó Tud. 3:26: »Adatván egy mellék-oldal (AB) és az alatság (BC).« A régi és népnelyben rudens, hajókötlél a jelentése.

al -: vice; alisten, Gyapj. vit. 2:376; *alkapitány* Jel. tört. 1:285; a NyÚSz. csak 1808-ból SI.-tól idézi; altanácsnok Cser. 83; altárnok, proquaestor Róm. tört. 349; altisztség Et. 1:71, 76; *alvezér* Szrcs. 1:415 és alvezéri Szrcs. 1:419; *alpap* Gyapj. vit. 2:1; *aljegyző* a Gyöngyösi kiadás 2. kötetének végén, az előfizetők névsorában.

al -: alsó; alrendű Tr. vesz. 218. »Az alrendűebbek száma közül ezek a' nevezetesebbek«, 278; *alpokol* Szrcs. 2:78; *alszületésű*; *humili loco natus* Szrcs. 2:92; *alvár* Jol. 1:397, a legérdekesebb: *alpör*. Et. 2:103 »Zoltán előtt al-pörömet folytatták«. Az alpörös-ből van kikövetkeztetve.

álladalom: állapot Szrcs. 2:153 »Ez arra segítheti álladal-munkat: hogy a' rosszak-is javunkra forduljanak«. Barczafalvi szava 1786-ból.

állomány: feltétel Tud. 1:7; hypothesis, conditio. Minden munkájában ilyen vagy állapot jelentésben találtam, pl. Szrcs. 2:403. »Oly keserves államánokkal szoritottak-össze bennünket: hogy én azokat a' halálnál türhettelenebbeknek lönni állítottam«.

al-lap: alsó lap Et. 1 : 52. »Etelka, az oltárnak al-lapjához állván, kezével meg-illette a' fel-lapon fekvő véres bárányt« vö. fellap. Szótárilag Mártonnál 1803-ban; ez a szó is hozzájárulhatott az *alap* elterjedéséhez, mert hozzá értelmileg is nagyon közel áll.

allyacs: subucula Róm. tört. 39; vö. bellyecs.

almásszürke Et. 1 : 195. A népnyelvből véve, szótárilag Mártonnál 1803-ban először.

álo mital: álmothozó ital Jol. 2 : 634. Barótinál 1784-ben már megvan.

átlalagosan: diagonaliter Magy. ur. 11. Egyenes előzője Ballagi átlagosának. A mai átlag, átlagos a közép számmal és az átlajában, nagyjában jelentést vette fel. Érdekes, hogy Fenyéri és Bajza a Conversations-Lexikon pörirataiban *egyáltalában* helyett mindig *egy átlalagot* mondanak. A Tud.-ban átlalag: prismát jelent.

any: anya Szrcs. 2 : 186 »Hallod-é Any«, épígy *ap*: apa Szrcs. 1 : 168 »Az Istenért — Öreg Ap —«; nemkülönben *aty*: atya u. i. 1 : 244 »Hallod-é. Öreg Aty!« A közhasználatú alakok szerte már birtokragozva vannak.

anyanyelv Szrcs. 1 : 48. A NySz.-ban is van egy adat rá 1792-ből; a német Muttersprache fordítása, a mint a régi anyaváros a metropolisé; Mártonnál az universitas még 1818-ban is: főanya-iskola. A Tzsbeli anyaország: szintén a német fordítása.

apácáskodik Szitty. tört. 1 : 230 »a' Nyulak szigetén apácáskodott« ép oly fölösleges s képzővel, mint raboskodik, katonáskodik stb.; 1. erről Nyr. 31 : 257.

arány: cél Et. 1 : 108, 137 »Személytét a' dicséret aránnyává tette.« Már 1750-ben Vargyasnál. *Arányos* nem SI.-nál (1808) először, mint a NyÚSz. állítja, megvan már Barótinál 1777-ben az Uj mértékre vett versek 65 l. ján: »kezében Tart arányos Dárdát«. Hasonlóképen a Paraszti Maj. 1 : 126 »Egyes arányoslag sip közt szerkeszteti hozzá« egyirányúlag. A Magy. Mus. 2 : 166 előfordul *arányozat* Verseghy egy versében: »Szerentsésebb elméje arra bírt... hogy... részeinek arányozattyára vigyázzon.« A NyÚSz. e szót csak 1826-ból idézi; érdekes, hogy az arányozat = proportio megelőzte a hasonló jelentésű arányt.

arc: arca, orca Jol. 2 : 245 »Mint füstött Arc ellenközik Természeti színnel« versben; Szitty. tört. 2 : 100; a NyÚSz. szerint SI. használta először 1803-ban, megvan pedig Baróti Paraszti Major-ságában is 1780-ban 2 : 175 »Útast földre le-ver... ha földön Artzra legott nem esik«; úgy látszik, az első összetétele:

arcvonás: Gesichtszug Jol. 2 : 738 »az arc-vonásokból mög-nem-ösmerheted Gyulafit?« Németből fordítás. Szótárilag először a Tzs.-ban 1838-ban; Mártonnál csak: orcavonás.

asztallag: trapezum Tud. 2 : 63. A matematikai műszótár is felvette tőle, sőt a Tzs.-ban is: asztalag fn. ein längliches Viereck. A lag-, leg-et főnévképzőül utána Barczafalvi alkalmazta aztán derűreborúra.

avatkozik vlmibe Ar. per. 32 »a' világi dolgoknak zuzavarjaiba avatkozzon.« A NyÚSz. szerint Barótinál először, 1792-ben, megvan azonban nála már 1777-ben az Új mértékre vett külömb verseknek három könyvei előszavában »eszem ágában sem vólt, hógý valaha ezen munkába avatkoznám«.

babérmkoszorú: Lorbeerkrantz Szrcs. 2. Csokonainak Dugonics oszlopa című versében. Előbb borostyán-koszorú jártá. Szemerének igaza lehet, mikor Csokonainak tulajdonítja a babér szó költőivé tételét.

bajnokló Uliss. 42: »Megismérem képét azon Bajnoklónak, a' ki javamra vólt.« A Bécsi C-ben megvan bajnoklat; ép úgy külön lat képzővel, mint császárlat, címerlet u. e. kódexben. Bajnokol ige nincs. Dugonics talán a *vitézlő* szóra gondolt. Érdekes, hogy a vitézel ígét is csak egyetlen egy helyről (Döbr. c. 520) ismeri a NySz.; míg a vitézlő igen gyakran előfordul a régi nyelvben.

bajtárs Uliss. 170. A NyÚSz. szerint Bod P. csinálta 1767-ben; hasonló összetételű a Szrcs. 1: 275, 277 stb. előforduló: *bajbíró:* bajvívás bírása. »Egy-nehány ölnyre maga után hagyta; melyet osztán a' Bajbírák számba-is vötteenek«.

barnásít: barnít Jol. 2: 641 »a' sütő napnak barnásító ragygya«, barnít már M. A.-nál; de csak szótárakból ismeri a NySz.

beékez: beékel, beszorít Jol. 1: 92 »És noha bár mindenütt ly bötüt bé-nem-ékezhettek-is, de bé-ékezték ezekbe az 1 bötüt: Föd, Zöd, Höd.« A NyÚSz. e jelentésben a Tzs.-ból idézi.

bejáratos: bejáró, bejárós Et. 1: 110 »ha a' Dajkának engedelmből Gyula' sátorába bejáratos lehetsz«; a népnyelvből véve.

bék: béke Ar. per. 292, Kalmár Gy. elvonása 1770-ben; továbbképzései: békcikkely Hadi vez. 216; békkötés u. i. 60.

békész: pacificator Et. 1: 133 »Elsőben ugyan Közben-járó, az-után Békész-is legyen« és Szrcs. 2: 292.

beleavatkozik vlmibe Szrcs. 1: 187. Szótárilag Mártonnál 1803-ban először; vö. NyÚSz. avatkozik cikkét.

belje vlminek: belseje Szrcs. 1: 93. »annak beljében«. Érdekes, hogy a *bel* mint melléknév Dugonicsnál nem található, csak mint főnevet használja a belje szót, valószínűleg az alja, hátulja mintájára; vö. vlminek a bele, belit. A *belt*, mint mellékevet nem Barczafalvi használja először, mint a NyÚSz. állítja; Baróti Paraszti Majorságában már sokszor megvan, 1: 58 »És azután fel-bontzolgat *bel' részeket* a' kés«; 1: 78 *bel' morogás*, és 2: 91 »nyújtsd gondodat arra, hogy a' *bel' Hajlék* szép tsínnal készítve legyen-fel« és 2: 121 *bel' zaj*

bellyecs: interula Róm. tört. 39. vö. a bevezetést.

bélszög: angulus, qui fit intra peripheriam circuli sed extra centrum Tud. 2: 47; ma: központon kívüli belszög; *külszög* már van u. i. 48.

belopódzik Uliss. 71 »Onnat be-lopódzik háza pitvarába«. NyÚSz. csak Barótítól ismeri 1792-ből, pedig az 1784-i szótárában is megvan a *lopódzik*.

belúdhúroz: lúdhúrral bevon, benő Jol. 656 »Azt bé-lúdhú-rozza a' sivatag vad gyoma« Perecsényi Nagy versében; névszói összetételek továbbképzése, igésítése nagyon ritka és szokatlan a régi nyelvben; megkardlapoz pl. csak 1790-ben fordul elő egyszer.

béradalom: ovatio Róm. tört. 107. A díj-adalomnak (Róm. tört. 90.) értelmezett diadalom analogiájára.

bérjel: biliet Jel. tört. 1:299; ma: belépti jegy, v. ö. osztalék, zártszék.

bészopint: hirtelen beszop Péld. 2:174 »mikor ivott némelyik, meg-tölt a' bajuszszá, 's bé szopintotta«. Idézet Apor P. Metamorphosisából, 350 l. (Akad. kiad.), csak hogy ott: *beszoppant* van. Tapint, hörpönt mintájára keletkezett székelyföldi szó.

besisakol: sisakkal bevon Szrcs. 1:220 »Nem vala besisakolva feje.« Hasonlóképzésű a Marg. L.-beli befőkötöz-höz, l. NySz.

betoppan: hirtelen beállít valahová Et. 2:19. A toppan maga is ritka volt a régi nyelvben, inkább dobban volt használatos.

betővetés: algebra, Tud. címlapján. A math. műsz. is idézi tőle; Barczafalvinál: betűértékség, betűtudákság; Pethénél 1812-ben: betűszámvetés; a Tzs.-ban betűszámolás is. Ma néha még: betűszámtan.

betyár: tolvaj, zsvány Et. 1:163. Valószínűleg Dug. ismer-tette meg e szóval az irodalmat, előfordul Szrcs. 1:23. is »Magokat nem haramjáknak: hanem (lágyabb ki-fejezettel élván) szabad Betyá-roknak mondták« U. i. 24 *betyárka* is és igen sokszor; *betyár-ember* Jel. tört. 1:59, l. Nyr. 31:148.

bírság: bírás, birtoklás Szrcs. 1:46 »bírságtokba adom tehát ezt a rossz fiat.« Dugonics ruházta fel ezen értelemmel; a NySz.-ban mulcta és judicium a jelentése.

bitófa: akasztófa Et. 2:105 »Ne-csalogasd hozzá-nem-szokott Személyemet ama' Bitó-fához« Szrcs. 2:215. Szótárilag már előbb 1784-ben Barótinál: bitó: szobor, melyhez kötné a' leütendő ökröt.

boncolmány: anatomia, boncolás Jol. 1:175 »Ezen szavat: Váz, inkább a' Bonczolmányba (Anatomia) lehetne bévenni: Azt az építmént, mely az embernek pusztá csonttyaiból össze-szerkeztetett: vagy Váznak lehetne mondani, vagy pedig Csont-váznak (Skeletum).«

bordony: bordó l. NySz. Szrcs. 2:138 »vén dudának fortéjos bordonyából.«

borék: boríték, couvert Jol. 1:343; *borék-írás* már Jel. tört. 2:267 »a' levelet zsebéből ki vévén, annak borék-írását egy kevésse szemlélgeti«; *boríték* (couvert) csak 1793-ban jelenik meg, l. Nyr. 31:148. Megvan a MTsz.-ban is Erdélyi gyűjteményéből közölve; bizonyosnak látszik azonban, hogy Barczafalvi alkotásának tartották Dug. korában, mert a Magy. Hirm. 1786:570, ahol B. védi a maga álláspontját, s új szavait ez áll: »Hogy a' Borék olyan mint Kerék; meg tetszik onnan, hogy éppen úgy leszz a' bor-ból borít, borúl, borong, mint a' hogy leszz a, ker-ből kerít, kerül, kereng.«

borhegy: szőlőhegy Szitty. tört. 2:13. A német Weinberg fordítása. Kazinczynál van: *borág* is szőlővessző helyett; MA-nál borház.

borongós: borongó Et. 1:320 »Ki-ki-törte magát borongós ábrázattýokon a' kétséges gyanú.« Szótárilag először S J-nál 1808-ban.

borsósodik: borsódzik Szrcs. 1:343 »mikép röttögött, mikép borsósodott testje!«

bosszulkodó: bosszút álló Tr. vesz. 213 »Erinnio annyit téssen, mint méltán bosszulkodó.« Talán a bosszúl + bosszankodik kombi-nációja.

búbánat Tr. vesz. 166 »Bú-bánatid miatt ha végét érheted«; bizonyosan régi szó; zsoltárkönyvekben elő is fordul; a NySz.-ból véletlenségből kimaradt; továbbképzése: *búbánatos* Szrcs. 1:13 »bú-bánatos fejét föl-gyámolítani láccatott.« Egy füst alatt meg-emplitem a bú-gond-ot is Jol. 1:28 és több helyen; e szót Dug. Gyöngyösi Kem. Ján. 2:4:75-be is becsempészte, a bú 's gond helyett; ugyancsak a Jol. 2:203 van búbaj is »Vajon, mit álmod-tál Rúsa? Bú-gondot és Bú-bajt.« Tapadás folytán jöttek létre, mint okosravasz, kórbeteg a NySz.-ban.

búcsúskodik: búcsúkra jár Jol. 2:249 »Midőn a' Radnai högyre búcsúskodva jártanak.«

bújkálódsi: bújódsi, bújós játék Et. 1:138 »olyantól ajándé-koztatott, ki magát (valamint a' *Bujkálódsiban* szoktuk) el-akarná-rejteni; de a' *Kuk-ám-rádra* fel-találhatjuk«; ugyancsak Et.² 2:383 »Többnyire: Le-vetődsit is jádzik a' meg-bomlott szerencse«, talán a népnyelvből? Barótinál (1792) »Hunyódsi: játék neme«.

bújtárkodik Uliss. 171 »Ő' itt'hon létébe még csak bujtár-kodtam« már 1756-ban is Biró Mártonnál l. Nyr. 32:161.

búsonkodó Jel. tört. 2:83 és Gyapj. vit. 1:213; lehet, hogy a búsong és búsulkodik összekeveredése, vagy époly párja a búsong-nak, mint a NySz.-beli pironkodik a pirongnak.

cikázni: cicázni, enyelegni Jol. 1:121 »Fiatál házások lévén, nem különben cikázni kezdetek ők-is, mint mostanában leányai enyelgettenek.« A népnyelvből.

cím: titulus Et. 1:12; 2:299, 300 s igen sokszor minden munkájában. Barczafalvi vonta el a címerből 1786-ban. *Címezet*, a címet eredetibb alakja, azt hiszem, Döme Károly alkotása; a Magy. Mus. 1:393. közölt versében ez áll: »Tzimezetét a' többi sereg ki-mutatja nevét is.«

címernek: címereket hordozó Gyapj. vit. 2:439; Dugonics mindig megtartja a mai különbséget a cím és címer között.

címnap Felj. 37; Barczafalvi levelében tehát valószínűleg tőle való. A NyÚSz.-ban csak Folnesicstől 1807-ből idézve először; vö. Nyr. 31:149. Dug. Gyöngyösi kiadásának bevezetésében is igen sokszor.

cink: elvonás a cinkosból Jol. 1:31 »Cink a' régi Magyarok-nál annyit tett, mint a' mostaniaknál a' Kocka. Ugyanazért azokat a' korhelyeket, kik egygyüvé szoktak és szünetlen kockáztak Cinko-soknak neveztek.« *Cink játék* Péld. 2:120. (Vö. Szarvas Nyr. 11:447, 13:323.) A NySz. csak a *cinkost* ismeri cubus, talus jelentésben.

csalárdi: csalárd Tárh. 4:2 »minő eblábon jár ama' csalárdi.«* Gyapj. vit. 2:20 »De előttem Csalárdinak látszik Eufonus.« A csalárd gúnyos kicsinyítése.

csámpáskodik Tr. vesz. 164. »Ide tsámpáskodtam, 's ki-adtam lelkeket.« Kicsámpáskodik Uliiss. 206 »Uliisses hajóji hogy így el-bomlottak, 'S törött darabjai úgy el-is-szóródtak, Hogy többé a' partra ki-nem-csámpáskodtak.« A NySz.-ban egy adat; Dug. a népnyelvből vette.

csatamező Róm. tört. 314, u. i. 100 *csatapiac* is megvan, mely szó a NySz.-ba csak későbből Sz. D. Magy. Vir.-ból van felvéve, megvan már szótárában is 1792-ben.

cselekvény Szrcs. 1:34, 2:92 »Oly gondatlanul vitte pedig végbe ezen alkalmatosságra ki-ütközött cselekvényeit: hogy a' fölhojagzott indulatoknak temérdöksége oldalán-is ki-teccött«; Barczafalvi szava 1786-ból.

csend Szrcs. 1:175 »mi zavarhatta-föl úgy-annyira csöndödöt«.

csengelő: csengetyű Radn. tört. 35 »Jelt adott tehát kis csengelőjével«; vö. csilingel.

csere: cserélő; cserehit Szitty. tört. 2:134 »A' Magyar erkölcsöt sokkal nagyobbra böcsüllötte a' Görögöknek változó cserehitöknél«; cserekezü Jol. 2:306; »csupán bal-kezevel dolgozott; pedig csere-kezü nem lévén...«; csereszívű, csereszívűség Szitty. tört. 2:130, 2:124, vö. NySz.-beli cserepézn.

cseresedik Jol. 2:656 »Zöld Bót-hajtásával cseresödött haraszt«.

Jelentése: bokrosodik, cserjésedik.**

csigázat: polypastus Jol. 1:71 »Mihelyest több illy csigák (Trochlea) össze-vétnek: azt a' moztont (Machina) már így szoktuk nevezni Csigázat (Polypastus)«; a deszkázat mintájára.

csillagodmány: astronomia Jol. 1:64 »Ha valaha csillagodmányomat (Astronomiam) magyarul kiadom: nagy hasznokat fogom venni ezen két szavaknak: Éjszak és Délszak, Mert csak ezeknek ki-mondássokra-is: Circulus meridianus, és az-után: linea meridiana leg-alkalmasabbak ezek a' magyar szavak: *Dél-szaki kerek*, az-után *Dél-szaki hosz*.«; a csillagászat először SI.-nál 1808-ban; *csillagodmányos*: csillagász Cser. 9 »a' Bujdosó csillagoknak számok nincs úgy mög-határozva a' mostani Csillagodmányosoktól« sőt már előbb is Jol. 1:70 »a' Magyar Csillagodmányosok (Astronomi)«; a csillagász már Orczynál 1789-ben megtalálható l. NySz.

csillap: csillapodás, nyugalom Jel. tört. 2:55 »Buzillának csillapjai« és Jol. 2:291 »Nem sokáig tartott a' csillap.« Elvonás a csillapítból; továbbképzése: *csillapat* Szrcs. 1:160 »A' csöndösen fojó vizeknek csillapatját látván« és Jel. tört. 1:59 »Ha mind' a' két szelencében csak egy-egy font vagyon, meg-tartódik a' csillapat.«

csin: tett, cselekedet, munka Et. 1:240 és Jol. 1:360 stb. »Ezt a' szót csin (midőn kurtán mondatik) meg-kell különböztetni

* Negyedik szakasz második rész.

** Dug. műveiben sok verse van Faludinak, Perecsényi Nagynak; e szó épen Perecsényi egyik verséből való.

e' szótúl: csín, midőn hosszsza íratik... Ez a' rövid ejtés: csín, annyit tett a' Régieknél, mint a' mostaniaknál ez a' szó: dolog, vagy munka, vagy cselekedet. Ebből a' csin szóból erednek ezek: I-szer csinálok valamit... II-szer Csinos ember... III-szer Csintalan gyermek.« Ezt a magyarázatot eléggé igazolják a NySz.-beli példák, adatok; továbbképzése *csinosodik* Jol. 2:127 »másnak ruhája mellett-is igen szívesen csinosodik-az, ki maga-is örömet jár csinosan« mai értelemben

csitri-bodor Tr. vesz. 267 »Nyirt Bürkék kis gyapját akár veregette, 'S tsitri-bodor szálit napra terítgette«; a népnelyvből véve.

csónakos: halász, sajkkás Jol. 1:439 »ki-fizette a' csónakost.«

csontváz: skeletum Jol. 1:175 l. boncolmány. Barczafalvi szava 1787-ből.

csömörember Gyapj. vit. 2:172 »Azon Csömör-embert házunkból ki-vetettem«; vö. gazember, feneember.

csöre-ló (?) Et. 1:54 »Csak ez-előtt szálla-le csöre lováról«,

csöre-paripa (?) Szrcs. 2:188 »Elő-hozatott egy fekete szőrű csöre-paripát.« Talán van valami köze ennek a csöre szónak a MTsz.-beli csöre-nád=*apró* ritka nád, vagy a cseri veréb=*vörhenyeges-fejű apró* veréb szavakhoz (a *cseri csöri* változhatóságra nézve vö. *cserény*, *csörény*).

csuhadár Jol. 1:126 »Csuhadár (régí szó) olyas embert jelent, kik a' Csuhákra (vagyis Ruhákra, Gunyákra és más öltözetekre) gondot visel. Az ilyen kimenetelű szavakhoz tartozik ez-is: Csapodár, az-az, a' ki ide-oda csapkodó szavakkal él. Ezek mind Török-végezetű szavak, valamint ezek is: Defterdár... stb.« A NySz.-beli két adat igazolja ezt az állítását.

csuszamat Szrcs. 1:251 »Ki-teccenek (az istenek)... mind Járásokból: mivel lábaikat soha nem mozgatták; hanem (valami különös csuszamattal) köröszkül-hasították a' levegőt«; elcsuszamat Et. 1:139; továbbképezve is: *csuszamatos* Radn. tört. 13 »az út csuszamatossá változott« vö. huzamat, huzamatos az újabb nyelvben.

dal Szrcs. 1:191 »Íme leánomnak mennyegző daljait... föl-váltotta a' halotti ének.« *Nászi dal* u. i. 2:45. Maga a *dal* szó meg-van Gyöngyösi Kem. Ján. 1:4:46:

Örül 's kedves *dalit* mondja jó reménnyel,

Biztattya világát ez-után jobb fénnel. L. Nyr. 32:501!*

dallani: dalolni Et. 2:205; danlani a NySz.-ban Gvadányitól van idézve 1807-ből; *dallásra* is csak egy adat Thaly Vitézi Énekekből; továbbképzése a *dalloget* Jol. 1:241, 381; jelentése: dalolgat. »*Eldallotta*« Szrcs. 2:222.

dallos Jol. 1:381 »mind-nyájan jó dallosok.« A népnelyvből.

dan: dana, dal Jol. 1:239 »Fülemüle bús énekre Intézetgi dannyait.« A népies dana, dan a danol-ból van talán kikövetkeztetve

* Badics F. szíves közlése szerint nemcsak e kiadásokban, hanem a nyitrai kéziratban is.

s a nóta, ária mintájára kapta az a véghangzót. Édes Gergely különben már 1803-ban danáknak nevezi költeményeit. E szó ugyanezen évben Mártonnál is megvan. Dugonics e verset Pereszlényitől idézi.

darab: szindarab Szrcs. 1:357 »Mért nem hagygyuk félbe ezt a' hoszszú darabot? u. i. 2:46 »De én, talán a' Darab szerzője ellen panaszkodom?«

délkör Tud. 2:31 »egy Dél-kör alatt, sub eodem meridiano.« A NyÚSz. szerint Kmeth Dániel használta először 1817-ben; a math. műszótár is ennek tulajdonítja.

délszak: dél Szrcs. 1:186, u. i. 2:285 délszaki is. Mind a kettőt Baróti csinálta 1784-ben.

derekal: négyzetgyököt von Tud. 1:137 vö. A NyÚSz. derékszög cikkét; Magy. ur. 52 »Udvara 1440 derekalt mért-földek.« Itt tehát jelentése: quadrat, ennek a szónak magyar neve a Tud.-ban mindig *derék*: hivatkozik is rá Versegly a Magy. Mus. 2:29, hol ezt mondja: »Dugonics Úrnál a' Quadratumnak magyar neve Derék, Molnár Úrnál pedig Négyezet.« (A Természetiokról II. K. II. R. 82, 8.) A *négyzet* alak magától Verseglytől való, az idézett helyen ezt mondja a Teremtésről szóló versében: »mi-képpen A' Testek' távol-létének négyzeti, Olly renddel láttattya magát lankadni.«

derékszög: angulus rectus Tud. 2:13. A math. műszótár is idézi tőle, a hol még ily magyarításait is találjuk: igaz szegzelet (Kovács), negyedszög (Bolyai).

deszkahidlat: deszkahíd Szrcs. 1:51 »Jól ki-se-tötték a' deszkahidlatot.« A régi nyelvben csak hídás járta; a hidlat pedig überbrücken lassen jelentésben ismeretes.

dombocs: kis domb Jol. 1:640 »arra a' dombocsra tekincs«; ma csak: dombocska, a testesebb cska kicsinyítővel. A NySz. ismeri egy helyről a halmocs-t.

dülledék: rom, omladvány. Et. 1 előszó »Épületeiknek szomorú Dülledékjein állván«; megvan Ar. Per. 426. is, valószínű a romladék mintájára készítette Molnár János 1760-ban, l. NySz.

düllöngél: düllöng Szrcs. 2:238, »a' hasáboknak már eme részszére már amarra düllöngélt«; a kerengél-félék analógiájára.

ebész: ebekkel foglalkozó, ebekgondozója. Jol. 1:64. Dugonics nagyon szerette ezt a képzésmódot, disznászt, csürhészt is csinált (Et. 1:163). Megvan egyébiránt Gyöngyösinél is Kem. Ján. 1:2:29 »A' szagló ebeknek ebész-is kúrtele« *

egyenlet: aequatio Tud. 1:25; *egyenletek megfejtése*: analysis aequationum Tud. 1:141; *adatott egyenletek* Tud. 1:147, ma: adott e. E szó aequitas értelmében az Erdy C-ben is megvan 361: »Az igaz fejedelmeknek wr Istentewl kyadot parancholat, hogy myndennek ygassagot es ygyenletet teegyenek.« A math. műsz. is idézi Dug.-tól e szót.

egyközü: párhuzamos, egyenközü Tud. 1:216 »egy-közü hosz-

* Kem. Ján. 1:2:29 = K. J. első könyv második részének 29. versszakában. Hasonlókép jelzem Gyöngyösi többi műveiből vett idézeteket is.

szak parallela.« A math. műsz. is idézi tőle. Egyenközü már 1830 után a Köszhasznú esmeretek tárában (l. math. műsz.).

egyművű: coefficients Tud. 1:21; együtttható Pethétől (Mathesis 1812.); Bolyainál izfómért. (?) l. math. műsz.

együtűnetű: egy jelentésű, egy értékű Szres. 2:255 »Tűz-víz-akasztófa-pallos avvagy kerék egy-tűnetűek előttünk« vö. egyöntetű.

egyetem: egyetemben Tr. vesz. 108 »Egy helyen lesz osztán bóldog maradásod, 'S az Isteneiddel egyetem lakásod.« Jelentése tehát nem a mai. Vö. a Guary C. 37. b. olvasható *igetön* alakot).

éjsetét Uliss. 94; »Éj-setétté teszi hogy fényét delemnek« a tejfehér, jéghideg népies összetételek mintájára készült.

éjszaki forgó: polus arcticus Szitty. tört. 1:84; a polus sark elnevezése már Calepinusnál is megvan: ég-sarka.

ék: ékesség Uliss. 6; »Szemléltém bő tűzét, 's ékét személyének« Uliss. 65 ékség is »Ollyan ő mellette Nimfái' éksége, Mint a' nyár-fák mellett vesszők semmisége«. Baróti vonta el ez ékesből 1777-ben; az Új mértékre vett versek-ben 18 l. »Éljen azért Erzsébeth egész Wirtht *éke* sokáig«; megvan Jol. 1:494 is.

elandalít: Szres. 1:226 »ez-előtt annyira el-andalítottad öreg fejemet. Mindaz-által még mostanában is édösdedön emléközőm megcsalatatásom felől«, tehát elbolondít, megtéveszt a jelentése. Jol. 1:162 elszenderít jelentésben; andalodik-ra is csak két adat van a régi nyelvben.

elcudarosodik: cudarra lesz Jol. 1:139. Közönséges, népies képzésmód.

éléskamara Jol. 1:282 »az Élés-kamarában motozott«. A NySz.-ban csak élés tartó kamara; a régi élésház, élésszekér, élés-hajó mintájára készült.

elév: lemma Tud. 1:10, elvonás az eleve szóból l. NyÚSz.

elfelesedik Tr. vesz. 104; »Itélet-tételben el-is felesedénk, Ki így, ki amúgy, meg-se egygyesedénk« azt hiszem egyjelentésű a a NySz.-beli megfélésedikkel vö. megegyesedik.

elhalványodik Et. 1:89. A népnelyvből véve, l. halványodik.

elhibáz Jel. tört. 2:163. »Jól forgolódgy Gyiloki. Valami-képpen el-ne-hibázd Máriát.« A NyÚSz. először csak Mártonnál találja 1799-ben.

elkacagja magát Et. 1:179 »nagy hahotával el-kaczagta magát«. A NySz. egyedüli adata csak 1790-ből való, tehát későbből.

elkésődik: elkésik Tárh. 1:3 »De ihol-é. Majd elkésődöm«; nem az elkésni-ből, hanem későbből képezve; vö. lassúdik.

ellen: ellenágas Uliss. 74 »küszöböknek ellen-ágassai«; ellenbizonyosság Jel. tört. 2:84; ellenderék Jol. 1:483 »a' fának ellenderékára vissza-fordítván szemeit, annak hejján valami karcolásokat látott«; ellenmart Szitty. tört. 2:86, jelentése: ellenpart; ellenmunkálódás Cser. 156, ma: ellenmunkálat; ellenoldal Tud. 2:63; ellenpart Et. 1:előszó; *ellenszög*: anguli oppositi Tud. 2:29.

ellene szegez Jel. tört. 2:240 »Gyakorta ellene-szegezte magát, nem csak közönséges, de fő-képpen hatalmas rendelkezésinek«, a NyÚSz. csak Mártonból (1803) ismeri ez összetételt.

ellenték: gát, sorompó Jol. 1:44 »ha ki valami alkalmas ellenték előtt meg-áll, és ellene beszél« (a viszhang keletkezéséről szól); ugyanilyen jelentésű Baróti: ellenzéke (1792).

elmeddül Jol. 1:510 »Túl a' Dunán... a' hejségök nagyon el-meddültek«. Megvan Gyöngyösinél is már Char. 107. A népnyelvben is; meddül már Tr. vesz. 152 »Mezítelenek már a' Kárpitos falak, Kristáltól meddültek szén-pörnyés ablakok«.

elmulaszt Et. 2:382, megvan már Magy. Mus. 1:12 is 1. Nyr. 32:437; kimulaszt Tr. vesz. 220 »úgy mulasztotta ki a' Világból«. A NyÚSz. csak Gvadányitól ismeri, későbbbről: mulaszt a NyÚSz.-ban S. I.-tól 1808-ból való.

elnézni Jol. 1:140 »A' Magyarok hibáit nézd-el kegyesen« Ugyancsak patienter perpeti a jelentése már előbb a Magy. Mus. 1:458 is: »Azon nyomtatásbeli hibákat... könnyen el fogják nézni Olvasóink.« A NyÚSz. e jelentését csak S. I.-nál találja 1808-ban.

eloroszosodik: orosz szá lesz Et. 1:309 »Ha tanácsom' megveted, tudd meg, hogy az Ország egészen el-oroszosodik«. Az egyetlen *népnévből képzett ige a NyÚSz.-ban a magyarkodik, mely more Hungarico ago-t jelent. A megmagyarosít, elnémetesedik ismeretlenek a régi nyelvben; Dugonicsot is csak Baróti előzi meg a magyarittal.

elő — I. igés összetételek: előbuggyan Róm. tört. 134: *előmozdít* Jel. tört. 1:264 és Gyapj. vit. 2:244. Ezt a szót a NyÚSz. csak S. I.-nál találta 1808-ban; előfordul már Kovács János: Continuatiója a' magyar krónikának c. munkájában 1742-ben, 27 l. »mint lehetne előmozdítója lenne«, de a NyÚSz. tanúsága szerint Páriz Pápaiban is megvan 1708-ban; azonkívül a Nyr. XII:266. tanúsága szerint Nagybánya város régi jegyzőkönyveiben, mit keres hát a NyÚSz.-ban? Előrak Et. 2:98; előrakogat a NyÚSz.-ban már megvan; *előugraszt* Gyapj. vit. 2:222, az ugraszt igét is csak S. I.-tól ismeri a NyÚSz.; *elővigyázó* Szrcs. 2:269 »Mert az illetén Elővigyázók... mindenkor ojas embereket is visznek magukkal« jelentése itt: kém. Vö. a NyÚSz. elővigyázat szavát.

II. névszós összetételek: *előbeszéd*, a Tr. vesz. »Köz-elő beszéd«-del kezdődik, a 85 és 111 l. szinte megvan; előbeszédecske Tr. vesz. 59; érdekes, hogy u. i. a 111 l. nem előljáró beszédet jelent, hanem előbbi, régebben elmondott beszédet: »Ez' Ifjú ha a' Szűz elő-beszédgyének Hitelt adott volna jövődölésének, Megmaradott volna...«; az előbeszéd szót tehát nem Baróti csinálta 1792-ben, mint a NyÚSz. állítja; előértés Tud. 1:1 »a' Tudákosságnak előértései;« *előérzés* Jel. tört. 2:75; ez a szó Barótinak van ugyan tulajdonítva a NyÚSz.-ban 1792-ből, de megvan már Révai Elegyes Versek 147 is: »Szerentsétlen elő-érzés Szomorú életemről«; ma előérzet; *előítélet* Gyapj. vit. 1:206, Orczy szava 1787-ből; *előkészület* Tud. 1:4 »a' Bető-vetésnek elő-készülete,« a NyÚSz. 1830-ban Pukynál találta csak e szót először; *előmozdítás* Tud. 2:2

* Nem számítva a magyaráz igét, melynek jelentése már annyira megváltozott, átalakult, hogy kimondásában nem is gondolunk a magyar szóra.

»Tudományok elő-mozdításán dolgoztak«; *előmozdulás* Tr. vesz. 116 »Az emberi észnek elő-mozdulása« Uliss. 57 »Munkás szándékinak elő mozdulása«; *előmunka* Tud. 1:25; *előnév* Róm. tört. 168, családi praedicatum a jelentése, a NyÚSz. csak a Tzs.-ból 1835-ből idézi; *elő ör*(elő őrr) Gyapj. vit. 2:336; *előpöngetés* Jol. 1:514; *előrendelés* Gyapj. vit. 2:377; *elősereg* Jol. 2:745, a NyÚSz.-ban S. I.-tól 1808-ból; *előszó* Szitty. tört. 1:168 és Jol. 1:286, s igen gyakran, valószínű Dugonics hozta divatba ezen, már régebben is meglevő szót; *elővetekedés* Róm. tört. 245, jelentése: praeludium; *előút* Jol. 2:563; *előviszontagság* Jol. 1:1; *előzengés* Jol. 1:535 »A' tamburának elő-zengésséből azt bizonyosnak lenni gondolta!«

elpiszkol Jol. 1:440 »hamar el-piszkollyák a' Papirost«; *elpiszkít* sincs a NySz.-ban, csak megpiszkol.

elroncsolódik Et. 2:283; *elroncsol-ra* is csak egy adat van a NySz.-ban M. A.-ból.

elszárnyal: elszáll, elrepül Jol. 1:598; *elszárnyalóság* a NySz.-ban Apáczaitól idézve; jelentése evaporatio; ausdünstung; szárnyallik, szárnyaló megvan a régi nyelvben; képzése olyan, mint a népies: elinal-nak.

eltávoztat: eltávoztatás Tr. vesz. 203. »Ezen nyomorúságok el-távoztata okáért fel-tette magában«; a né nyelvben a. m. eltávolít.

elütást Jol. 2:211; Baróti szava 1792-ből; utasít már Bárótzinál 1774-ben l. NyÚSz.

elútal: elútazik Jol. 2:114. »Midőn tölem el-útaltál Szivem-is elútozott.« Épigy Szitty. tört. 2:5; *elúta* megvan Szrcs. 1:392 »el-útaznunk kölletik«; szótárilag először S. I.-nál 1808.

eltámburáz Jol. 1:394; *tamburáz* sincs a régi nyelvben, Dug. e munkájában nagyon gyakori.

eltompít Jol. 1:394 »A' Fejedelemnek itthon-nem-létte egészen el-tompította Pörnyést«; a régi nyelvben inkább megtompít járta.

emberiség: humanitas Ar. per. 31 »mutasd meg igaz Emberiségedet« és igen sokszor; Benyáknál már 1780 körül megvan l. Nyr. 30:423. vö. a bevezetést.

embertárs Et. 1:149 »ha Ember-társaink nem teremtettek volna«; Szathmárynál először 1780-ban; a régi asszonytárs: socia, amica és leánytárs: amica arra engednek következtetni, hogy csak véletlenségből nem került a NySz.-ba.

emelet: contignatio Gyapj. vit. 1:44 »azon négy emeletekre fel-vívódott lak-hely, mellyben jó királyunk mulat« és ugyanitt 1:301 »valamint a' Háznak egy emelettyéből a' másikba«. Megvan u-e. évben Jel. tört. 1:299 is; ezen adatok az összes NyÚSz.-beli adatokat megelőzik. Barótinál 1792 (Szt.) *sorozat* a contignatio (emelés, elvívés értelemben megvan már 1790 körül Szentjóni Szabónál l. Nyr. 31:149).*

* Úgy látszik, Dug. a mi földszintes lakásunkat nevezte egy emeletesnek; Jol. 1:123 ugyanis a putri szónál ezt mondja: »Azokat a' Házikókat, mellyeket... a' föld alatt ásnak és télen-nyáron benne laknak, Putrinak nevezik — az a' ház, mellyet a' Putrira építenek, a' Magyaroknál első

emlék Szrcs. 2:48 »azok a' drága emlékök, melyeket édes anyja az erdőre ki-téve«, megvan Jol. 1:457 is.

emlék — emléképület Gyapj. vit. 1:2; épígy Szrcs. 1:63; *emlékirás* Jol. 2:473; *emlékirat* a NyÚSz.-ban Fogarassítól 1833-ból idézve; *emlékjel* Péld. előszó, jelentése: emlékoszlop; *emlékkő* Szitty. tört. 2:50 »Ki-mutattya itt magát egy Emlék-kő, mely a templomnak falából ki-dundorodik«, a NyÚSz.-ban Kunosztól, 1834-ből; *emlékoszlop* Gyapj. vit. 1:105 »Maga Likus egy emlék-oszlopot ígért a' Jövevényeknek örök emlékezetekre« szinte Kunosztól a NyÚSz.-ban. Ezen adatok szerint az emlék szó elterjedését nem épen Kazinczynak és Verseglynek köszöni, a mint a NyÚSz. hiszi.

enyhely: Jol. 1:547. Régi szó, csak a XVII. század közepéig ismeri a NySz., a nyelvújítók sűrűn élnek vele; ma már, azt hiszem, ritkább. Dug. azt írja: »Azt a' helyet mondgyuk Eny-hejnek, melyben magát az ember kipihenni. Ettől az Eny-szótól származnak ezek: ki-enyhitem magamat; enyhítés. Az-után Enyhülök, enyhülés, enyhülődés. Hátha ez a' szó is enyiszek ebből az eny gyökből sarjadzott?« Megvan a népnelyben is.

énes: egoista Péld. 2:69 »Énes embernek mondgyák a' Magyarok, ki szüntelen magát magasztallja.« »A' Deákok ezeket Egoistáknak nevezik.«

epeember: cholericus ember Et. 2:18; vö. csömörember, gazember.

éreszív Et. 1:222 »kövesd kemény éreszivednek indulatit«; bátor szív. A költők nyelvéből lehet véve.

érzék Uliss. 54 »E' lesz végső jele én szeretetemnek Tégedet óhajtó érzéke szivemnek«. Gyapj. vit. 2:206 »Magam érzékje szerint beszélek«; a NyÚSz.-ban Márton Istvántól 1796-ból, tehát későbből. Dug.-nál annyit tesz e szó, mint izlés, felfogása, érzés. *érzet*, empfindung, *érzeterő*, empfindungskraft Márton szótárában 1803-ban megvan; a NyÚSz. a Phil.-ra hivatkozva Berzsényinek tulajdonítja, aligha azé.

esernyő Jol. 1:155 »Az al földiek Ernyőnek mondgyák azt, a' mit vagy a' Napnak sütő sugárjai ellen, vagy az esőnek csöppei ellen fejünk fölött tartunk. Kocsijokat is Ernyős Kocsinak nevezik... a' mi a' Napot ellenzi... mi Nap-ernyőnek mondhattuk, A' mi az eső ellen vagyon... magyarul: Es-ernyőnek nevezzük«, Barczafalvitől 1787-ből.

estvély Jel. tört. 1:68 »Szillér' házának estvélyét fogom elővenni és ott reggelig mik történtenek«. Jol. 1:57 »Ennek az este szónak eredetét nem vették azok észre, kik ezen szó helyett: este ezt tolták be a' magyar szavak közé: estvély, és így szóllanak: estvélyenként csavarog. Az este szónak tulajdonságát vizsgálván, magyarosabban így mondhatták: estténként csavarog. Gondolom tehát:

emelet... a' Németeknek Putriok nincsen, a' mi első emeletünket nem mondgyák első emeletnek, hanem *zur ebenen Erde.*« A Péld. 2:182 meg ez áll: A' Váci Cigányoknak nincsen egyéb dolguk a' Püspöki Uraságnál, mint a' hordókat a' két emeletű pincébe leereszteni.«

hogy ezt az estvély szót gondatlanul vették a' magyar szavak közé, el is élhetünk ez-után nála nélkül.« Ez a megjegyzése a többek közt Kazinczyra is vonatkozhatik, l. NyÚSz. De nem Kazinczynál van először 1794, megtalálható már 1788-ban, a Magy. Mus. 1:71 »Hallyad! hogy sóhajtnak estvély homályaiban« Ányos: Egy Boldogtalannak panaszai a' halvány Holdhoz című versében, nemkülömben már 1777-ben Barótinál az Új mértékre vett versekben 102: »Az estvély Barnás sátorait sűrűn terjesztetni kezdte«, sőt Adámi Sprachkunstjának szótárában is 1763.

év: Jol. 1:84, megvan ugyan már Baróti szótárában és 1792, de a felelevenítés munkájában Dug. is részt vett, vö. a bevezetést. *evetkönnyűség* Szitty. tört. 2:99 »evet-könnyűséggel szöglóvára-is fel-vetvén magát«, németes összetétel.

ezred Et. 1:86 »Etelének oda rendelttével bé-töltetne heányos Ezrede«; 120, 181 regiment jelentésben; *huszárezred* Ar. per. 150 »Jöjjön-által Huszár-ezredünkbe«. Szótárilag először Mártonnál, de ezered alakban.

ezredes Et. 1:29 és igen sokszor és Róm. tört. is gyakran; e két szót Dug. terjeszthette el az irodalomban.

falatozik Szrcs. 1:391. Csak Faluditól ismeri a NySz., pedig igen közönséges szó.

fecskeség: Et. 2:104. Elvonás a locskafecske szóból; van locskaság is.

fedelet: fedél, felső rész Tr. vesz. 109 »Sőt Sigeum Tenger szorult helyhezete Világossá lett már a' Viz fedeletere«, példátlan képzésmód a viseletfélék hibás analógiájára; megvan Et. 1:15 is, ahol még 1:199 *szalma fedeletű* is van. Azt tartom, hogy a rim kedvéért újra csinálta Dug., mert Katona Lajos a Nyr. XIV. 460. Nagybánya régi jegyzőkönyveiből (1583-tól kezdve) idézi egyszer; Barótinál nagyon sokszor megtalálható már 1777-ben is az Új mértékre vett versekben (11, 123, 1.) és a Paraszti Maj.-ban is (1:190); annyi bizonyos, hogy nem egy szó készült jó rimre való szükségből. Uliss. 39. találjuk e két sort »Meg-mossák lábokat az arra készültek, Így a' bajos járás után meg-pihültek« jelentése: megpihentek; gróf Lázár Florindájában meg (1766) például ilyen szavakra akadtam; »Hol szerentsével, s hol magával perlődik, Bika-is a' fel-tett partyához őrlődik« (6. l.); »Illyen rengést 's félig vízbe merületet: Tetején illy néppel rakott kerületet« (12. l.) vagy »De mind ezeknek-is van aranyozattya: Falának künn 's belől szép márványozattya« (41. l.); a perlődik, merület, márványozat a rim hatásaként jött létre; nem lehetetlen, hogy a segély is így keletkezett.

fegyvernek: waffenknecht Szrcs. 1:133 »El-fogott egy útálatos Haramja, ki magát a' Harambasa Fegyvernekének lenni mondotta«. Ezen értelemben csak 1819-ből idézve a NyÚSz.-ban. De 1266-ból is, 'armiger' jelentéssel Oklsz., vö. Nyr. 28:165.

fegyverszünet Szrcs. 1:403 »Békesség volt-e ez? avvagy inkább fegyver-szünetnek mondhatod?« a NyÚSz.-ban Mártonból

1803-ból, pedig már Barótinál (1792. Szt.) megvan a szünni ige alatt: »Fegyver', törvény', oskola' szünete«.

fegyvertár Szrcs. 1:91 »Ekkor Tiamis Fegyver-tárjában dolgozott«. még az Et. 1:140 *fegyverház*. A NyÚSz.-ban mint cím-szó Mártonból van idézve 1799-ből; a tár-szónál azonban a Debreczeni Grammatikából 1795-ből is.

fejedelméz: fejedelemnek szólít Et. 2:363; vö. uraz, kisasz-szonyoz.

fejtyű Szrcs. 1:391. Barczafalvi csinálta a keztyű mintájára (1787). L. lábtű.

feketény: tinta Jol. 1:729 »Talán e' levelemet-is inkább olvasnád; ha Feketényömet szömöm özönövel vegyiteném.« Talán Barczafalvi alkotása?

felakad Jol. 1:61 »ezen a' dolgon igen fel-akadtak.« Ilyen értelemben nincs a NySz.-ban; ma inkább fennakad vlmín.

felebaráti kötelesség Ar. per. 293. »Engedgye meg Kegyel-med: hogy néki ezen utolsó felebaráti kötelesrégemet meg-tegyem.« Egyik tagja sem új; azt hiszem, a kapcsolatuk igen.

feledék: feledés Uliss. 215. »Örök feledékbe ég-földtől vövd-gyön« elvonás a feledékeny szóból az érzék < érzékeny mintájára.

felékül Et. 1:52 »a' Természetnek, és a' Mesterségnek különös javaival bőségesen fel-ékült Kis-asszony« és Ar. per. előszó; jelentése felékesül. Az ékesből elvont ék- továbbképezve, vagy az ékít reflexivuma; érdekes a Florindában e négy sor: »Boltozattya sárga arannyal ékeslik: 'S közbe tarkásítva Lazurral kékeslik; Fala drága termes Klarissal vereslik, 'S ezüst szín Gyöngy-házzal elegy fejéreslik.« (52. l.) Itt az ékül helyett *ékesliket* találunk; szintén a rim kedvéért készült.

felemelint Tr. vesz. előszó »ha egy kevesé fel-emelinték-is fejeket«; kiemelint Uliss. 118; emelint sincs a régi nyelvben (egy kétes adat Tinódinál), csak emelít; a népnyelvből véve; a MTsz. ismeri is az emelintet.

feleszmélődik: feleszmél Et. 1:199; feleszmélkedik 1750 körül kerül elő a NySz.-ban.

felfarkal Uliss. 36 »Tarka pántlikákkal szépen fel-farkalá«. (Vö. Kovács János: A magyar krónikának rövideden lerajzolt sommája c. 1742-ben megjelent művében: fölkoronáz (megkoronáz) az olvasóhoz c. részben s másutt igen gyakran. Továbbá fölruház, felszentel stb.)

felfül: felhevül Tr. vesz. 111 »látván gyors sziveket magam-is fel-fültem«. Vö. fülük: melegszik népies szót és *felhül*: meghül a népnyelvben.

fél —, fél-álmós Uliss. 104. *félgömb*: hemisphaerium cavum Tud. 2:32, *félgyász* [félgyászba öltözve] Et. 1:269; *félkör* Et. 1:4; Szrcs. 1:217; félrekedt Szrcs. 2. bev. 5; félszünet Uliss. 26 »Hogy az áldozatnak fél szünete léve«.

felhabsol: habsolva feleszi Gyapj. vit. 1:151. Faludinál fordul csak elő Dug. előtt e népies szó.

felkerekít Szitty. tört. 2 : 98 »Árpád-is egyszeribe fel-kerekítette táborát.« A felkerekedik-et ismeri a NySz.

fellábalás: felgyógyulás Et. 1 : 80, 87; a NySz.-ban fellábad van.

fellap: felső lap Et. 1 : 52; úgy viszonylik az allaphoz, mint az alládnagyhoz a felhadnagy, mely szók szintén e korban keletkeztek.

fellázít Gyapj. vit. 2 : 136 »fel-lázított nép« Szrcs. 1 : 337 »őket ezek ellen avval fogjuk föl-lázítani«, l. még *rém* szónál; *lázít* sem 1792-ben, hanem már 1784-ben Barótinál, 52 l. »lázítani, zendíteni, felindítani«; *fellázít* is tőle való, nem SL-től (1808), mint a NyÚSz. állítja, mert 1792-ben már nála: »Fel-lázasztom; fel-lázítom; izgatom, stb.«

felrándul: felmegy felutazik Et 1 : 183, 2 : 4; a NySz.-ban csak elrándul, előrándul, de más jelentésben. Vö. kirándul.

félreköhentés Et. 1 : 135 »Egy kis félre-köhentéssel pirúlságának okát el-akará himezni«; félreszólít Et. 1 : 87. Faludi óta jött divatba a félre igekötő.

félszgyökér Et. 2 : 34; vö. türömolaj.

fenn-, *fenbérc* Tr. vesz. 92 »Ollyak nagy fejéből ki-tetsző szemei, Mint a' fen-bértzeknek két töredékjei.« *fenház* Tr. vesz. 105 »Oh fen-házainknak kész gyönyörűsége«, 125; *fenhegy* Tr. vesz. 275; vö. NyÚSz. *fenn* cikkét.

feneember Jol. 1 : 608 »Büntesse mög a' Magyarok' Istene a' Fene-embörét« vö. *fenegyerek*. A népnyelvből.

fenség Jel. tört. 2 : 77 »István-herceg-Ő-Fensége«; *királyi fenség* Szrcs. 2 : 144, 174 stb. A NyÚSz. Kazinczynak tulajdonítja első használatát 1812-ben, de megvan már 1786-ban *fentség* alakban a Magy. Hirm. 109 is, nemkülönben Barczafalvinak Szigvártjában, mi majdnem kétségtelenné teszi, hogy B. alkotása.

fény-, *fénykő* Uliss. 13 »Fény-kővel csillagzó ruháját fel-vette«, *fényrezes* Uliss. 4 »Fény-rezes dárdája vala jobb kezében«, *fény-rubint* Tr. vesz. 126 »Látták fény-rubinttal tsillagzó páltzáját«; *fényég* Uliss. 76 »Könyörülly ügyemen Fény-egek' rajzattya« l. NyÚSz. *fényszavát*.

férfiség, *fíríség*: férfiaság Szrcs. 1 : 328 »Ime a' leánokban-is a' Férfiség« stb., igen sokszor előfordul u. i. a *fírfis*, *férfis*, *férfius* is férfias jelentésben.

fiatal-piros: fiatalos pir Et. 1 : előszó »ékes példáin örvendeni fognak ama' szép Fiatal-pirost orcájokon viselő Kis-asszonyok«,

figyelem Uliss. 121. »De rám ártatlanra lenne jó figyelme« Gyöngyösinél már 1693-ban l. NyÚSz.

fogadó: vendéglő Et 2 : 126 »A 'Fogadóhoz érvén Zalánfi ... körül-vétette az egész Háznak udvarát«; Gasthaus jelentésben a NySz. csak későbből, Gvadányi Rontó Páljából (1807) ismeri.

foglalék Gyapj. vit. 2 : 117 »Ime gondolatainak foglalékja.« Egyjelentésű a mai *foglalattal*; ez utóbbi szót a NyÚSz. SzD.-nak tulajdonítja, megvan Révay Elegyes Vers. 93 is: »a' Fejezeteknek rövid Foglalatjaikat Summariumoknak nevezte.«

foglaltoskodik Jel. 2 : 111 »Midőn a' Pártának vissza-vételében foglaltoskodott...« Alkalmasint sajtóhiba foglalatoskodik helyett, de az á-ra vonatkozólag vö. a MTsz.-ban lévő foglálódik.

foglalvány: foglalat, tartalom Szres. 2 : 345; *foglalékkal* együtt elég szabályos képzés; már előbb is a Gyöngyösi kiad. Előintés: XXVII. »Ez a' Murányi Vénusnak foglalványa.« Megvan már Barótinál 1792-ben. (Szt.)

fogtorony Jol. 2 : 163 »Leányom-eme Fog-toronyban sénlik,« a fogház mintájára.

fogvíz Ar. per. 331: »azon Fog-víznek megcsináltatására, melynek leírását magával hordozta vala,« ma szájvizet mondunk; *fogpor*, mundicum 1818 ban Mártonnál.

folyadék: corollaria Tud. 1 : 9; folyomány jelentésben van. Et. 2 : 75; Ar. per. 113 is; mai jelentése már Molnár Jánosnál 1777-ben l. NyÚSz.

forró örvedzet: forró öv Szres. 1 : 186 és (a' nyári Nap-forulásban) arra a' tájra sürgetnek, melyet Forró örvedzetnek nevezünk.« Sajtóhiba *övedzet* helyett; megvan (forró *övedzet*) u. i. 2 : 431 is vö. NyÚSz.-ban *égöv*.

földszínes: horizontaliter Magy. ur. 11 »az említett sűrű hosszszak nem függősen le-felé... hanem föld-színesen (horizontaliter) vonatnak«.

földmérész: mérnök Szres. 2 : 275 »az ott ásandó gödörnek mekkorását a' Föld-mérészekkel kiszámoltatta«; némelyek *föld-mérőnek* is akarták az inzsellért nevezni; l. NyÚSz.

fölég: fölső ég Szres. 2 : 78 »a' Föl-égnek Isteni, vagy az Al-pokolnak Igazgatói« u. i. az 1 : 259 fölégi is; ép úgy mint a föllap, földhadnagy.

fölvonás: act. Szres. 2 : 46; Baróti szava 1792-ből.

föltermeszt Peld. 165 »Föl-termeszti az aranyat-is«; *termeszt* már Barótinál 1784.

főzemény Et. 2 : 208, jelentése főzelék, A NySz. egyetlen adata csak két évvel előbből szól.

fujtósdi Et. 2 : 74. »De ez (a' fujtósditól félván) éppen kitekerte nyakát a' veszedelemből így szállván«, jelentése tehát: megfujtás.

fullánkzat Uliss. 15 »Darázsal-is közlött azok fullánkzati.« Már külön zat képzővel, mert fullánkoz ige nincs.

fura Tárh. 1 : 8 »a' vers mennél kurtább, annál furább«, »fura kérdés« Et. 1 : 139; u. i. 38 »fura kis ész«; Szres. 1 : 34 furaság. A népnyelvből vette, hol helyest, csinost jelent (felső Tisza vd.).

furuglyáz Uliss. 142 »Furuglyáz egy szolgál, más mond szép verseket«; a NySz. furuglyáz adata csak későbbi; furulyáz is csak a XVIII. sz. elején kerül elő. A népnyelvből.

futalékos Et. 1 : 192 »Még most se hihetem: hogy nyulak ne lettenek futalékos Apjok«, jelentése futó, megfutó. Szres. 2 : 12 »Ezen futalékos álmát rosszra magyarázta e' koron.« Ma azt mondanók: futólágos.

futólag Jol. 2:174 »szemeimre vettelek ugyan, de... igen futólag.« Megvan már PPBl.-ban is cursim jelentésben.

fuvara Szrcs. 1:179. Barczafalvi szava 1787-ből (l. Nyr. 26:33). Továbbképzései: *fuvorás* Jol. 1:577: *fuvoráz* Jol. 1:578, ez utóbbi szintén B.-tól.

függős: függőleges Jol. 1:694 l. gyök alatt, előbb is Magy. ur. 11 l. földszines-nél, Szitty. tört. 2:9. Más jelentésben ismeri a NySz.

fürke Jol. 1:243 »Fürke vala abban Gyulafi, ha valyon megnyitná-e még ma a' Kastély ablakjait«; jelentése tehát bizonytalan, fürkésző. Talán a népnelvből.

fűzfavers Tárh. 1:4 »ocsmány, rút és gyalázatos fűzfa-verseket kohol« és Jol. 1:54; a *fűzfapoéta* is csak egyszer került elő a régi nyelvben vö. Jel. tört. 1:299 »Ez is tehát *Fűzfa-kard* Eccard uramnak kezében« semmit sem érő bizonyíték. *Kohol*

fűvész: botanicus Jol. 1:176; Baróti 1792-ben csinálta. *Örvény?*

gerjedelem Jel. tört. 2:239 »jól ismervén a' királynak tüzes gerjedelmeit« Faludinál 1748-ban először.

gondos: gondnok Szitty. tört. 2:232 »A követeket ugyan az arra-készültt Osztályokba vezették a' Gondosok.« A Tárh.-ban a mindenes neve: Gondosi; gondnok csak 1840-ben fordul elő először (l. NyÚSz.); vö. titkos és titoknak.

gomboly: gombolyag Uliss. 140 »De rozsasz szerentsémnek gombolyát fejtettem.« Elvonás a *gombolyag*, *gombolyít*ből. A NySz.-beli gömböly (gewmbely) nem ennek magashangú alakja, hanem gömbölyinek olvasandó (gömbölyű) l. Nyr. 32:224. vö. *gomoly*; ez a szó alig lesz Barótié, a Magy. Mús. 1:151 és 262 már megvan: Mind »el-múlnak a' Világok gomolyai, 's elő-szállanak ismét porokból.« Kazinczy cikkében, u. i. *földgomoly* is.

gömb Tud. 2:139 »Ezen szó gömbölyű (Sphaericus) fenforog a' magyaroknál, csudálom, hogy veszhett el a' gömb szó, mivel úgy nem lehet gömb nélkül gömbölyűt mondani, mint harmat-nélkül harmatost«; *labda* jelentésben megvan már Uliss. 65 is: »Ez ennek, az annak a' gömböt hajtotta.« *Föld gömb* már 1786-ban, a M. Hirm. 279; l. Nyr. 32:438.

görögség: görög nép Tr. vesz. 122 »Foga a' Gö ögség leg-főbb munkájához.« A *magyarság* mintájára.

gunyázat: ruházat Uliss. 78. »Kérdi-is hol vette e' gunyázatot« vö. ruházat; Baróti is felvette szótárába 1784-ben.

gyám: gyámoló Et. 1:109, Szrcs. 45; *gyámánya*, *gyámatya* is már Ar. per. 197, 437. Mindegyik Barczafalvitól 1787-ből. Továbbképzései Dugonicsnál: gyámfács Jol. 2:102 »Minden virág mellett a' gyámfácsot szorgalmatosan mög-tartani«; gyámfiú Szitty. tört. 1:254.

gyámlátlan: gyámlotalan Jol. 2:116 »föl-élesztöm gyámlátlan kedvemet.« sajtóhiba lesz, vö. foglaltoskodik.

gyász-, gyászhoszács, toga pulla Róm. tört. 42; gyászöböl Tr. vesz. 161 »Földet tetejezvé a' sir gyász öblére«; gyászsereg Róm.

tört. 43 »a' szegényebb Rómaiakat ki-nevetésből Gyász seregnek mondották«; gyászsír Tr. vész. 155.

gyerökinaska Szrcs. 1:379; ma inasgyerek. »Azokról a' gyerökinaskákról szöllok, kik... ott vetöttek-meg a' hallót, holott megvetniök nem kellett volna«.

gyermek-, gyermekkirály Et. 1:94 »Úszítsa reánk ama' Gyermek-királyt«, vö. NySz.-beli gyermek-fejedelem; *gyermektárs* Ar. per. 275. vö. embertárs.

gyilok Szrcs. 1:22 »jobb kezébe vötte gyilokját.« Dug.-nál tehát már pugio, sica a jelentése. (*Gyiloki* egyik szereplőnek neve Báthori Máriában, több gyilkosság elkövetője.) Baróti szava 1792-ből, de ölés, gyilkosság értelemben.

gyomasszony Jol. 1:557, gyomember Jol. 1:492. vö. gazember.

gyök Szrcs. 1:301 »nem csak gyök-eresedhetnek, hanem gyököt is verhettek.« »A' le-nyövä Fában — mondja Dug. Jol. 1:694 — Gyöknek mondgyuk azt: mely egyenesen vagy-is függösen le-megy a' földbe: és a' többi között leg-vastagabb.« Megvan a Tud. 1798-iki kiadásában is, mai matematikai jelentésben; u. i. *gyökjel* is található, nemkülönben *köbgyök*, radix pot. cubica, *derékgyök* radix quadratica. Gyökér jelentésben e valószínűleg népnyelvi szó már 1780 körül Benyáknál megvan l. Nyr. 31:256.

gyüledez Et. 2:108 »egész Test-ereiben futkosó vér-csőpjei iszonyú sérénységgel orcájára gyüledeztek volna,« annyi mint gyüldögel.

gyülemény Et. 2:112 »gyülemény vizek.« Faludinál (l. NySz.) már megvan; *gyüleményes* már Gyöngyösinél 1674-ben l. NyÚSz. *gyülevény* megvan a népnyelvben is, összegyűlt holmit, halmazt jelent.

haboztat Et. 1:59 »Sűrű hangokkal haboztatták a' levegőt.« E szót valószínűleg Faludinál olvasta Dug., mert schwenken lassen jelentésben megvan ott is (l. NySz.).

hadnagyoskodik Szitty. tört. 2:79 »Kádas... Tótnak vezér-ségében hadnagyoskodott,« vö. Nyr. 31:257.

hadrász: katona Szrcs. 1:20 »még egyszer se került a' való-ságos hadrászoknak kezökbe,« u. i. 2:327 *hadrászság*: vitézkedés l. a követk.

hadronc Péld. 1:134 »Jár a' szájja, mint a' Hadroncnak.« »Barczafalvi Szabó Dávid után Hadroncnak mondgyuk a' Rekrutát: Hadrának a' Verbunkot, Hadrásznak a' Verbunkost. Ezeket és más e' féle szavakat, melyeket elő adott azon említett tudós a' véle élés az emberekkel megkedveltetheti.« *

hágdicsál Tud. 1:4 Et. 1:90; Jol. 2:48 »nagyobb hágdicsál-ván a' mérges gerjedelme.« Szökdös: szökdicsél = hágdos: hágdicsál.

* A régi Tsz.-ban Mindszentí közlése: »hadrász, hodrász, verbunkos, bodrogközi szó« nyilván nem a népnyelvből, hanem Barczafalvi Szigvártjából való, CzF. átvette; az új MTsz. nem vette fel. Érdekes azonban, hogy ebben meg ilyen szókat találunk: »hadra: civódás, Háromszék« és »hadara civakodás, Alföld«. Vö. csatara, csadara: lárma. veszekedés és másfelől: hadar, hadarász, a csép hadarója stb.

hajlat: hajladozás, hajlam Uliss. 76 »te feléd van bús lelkem hajlattya« Barótiból idézi a NyÚSz az első adatot e szóra, de későbből.

hajótört Tr. vesz. 90 »Tudta sorsát szánni az Hajó-törteknek«; hajótörés megvan a NySzbán; olyan összetétel mint eszement, agyahült.

hajszálhasogató Et. 2:165. A NySz.-ban van ugyan egy adat e szóra, de csak 1805-ből.

hajtalék: parabola Tud. 4:4; hajtalékos Tud. 4:34; a math. műsz. is idézi tőle; Bolyainál a parabola: közepetlen csúp vágat; a *hajtaték* néhol ma is használatos; a csúp vágat ma már *kúpszelet*.

halványodik Tr. vesz. 131; l. elhalványodik vö. Nyr. 32:92. *elhalványodik*, Gyöngyösi Mur. Ven. 2:58. »Néha mint félig holt meg el halványodott«; *halványít* Char. 4:134 »És így halaványította, 's rútította színedet.«

hallódik: hallik Tr. vesz. 110. A népnelyben hallatszódik l. MTsz.

hallomány: hallomás Szitty. tört. 1:107 »Azt is hallományból tudom.« A NyÚSz. SI-tól 1808-ból idézi.

halmos: felhalmozott, sok Tr. vesz. 91. »Tudom téged-is fog halmos bú sérteni Mert látszol könyveket már-is készíteni.« vö. NySz.-beli halmos.

háló Jol. 1:329 »Ötet tehát egyenesen a' Hálóba késérték,« jelentése hálószoza; ma már ebédlőt, dohányzót is mondunk. A nép is használja.

hamartat Gyapj. vit. 1:197 »Hamartatta ennek betöltését Hekateának halála«; jelentése: gyorsít; *hamarít* sincs a NySz.-ban; de a MTsz.-ban ezen kívül *hamargat* (siet) is van.

hamupipóke Et. 2:54. hamupipókéz: hamupipóke módjára él Gyapj. vit. 1:20. A népnelyből vette.

háromszögellés; trigonometria Tud. 2:155 »lapos háromszögellés, tr. plana,« »gömbös háromszögellés, tr. sphaerica.« Ma háromszögtan; sík- és gömbháromszögtan, háromszögellés ma mérnöki műszó.

hasáb: prisma triangulare Tud. 2:129; fissum, fissile jelentése régi; a math. műsz. is idézi; a prisma Bolyainál: üregyközény.

hasztalan Uliss. 193. »Mert soha hasztalan semmit sem ejtetél.« Péld. 1:237 is, Barótinál már 1779-ben.

házipadolat: padló, palló Tr. vesz. 123 »A' végső nagy szükség ház-padolatokkal Mentegeti magát kő-fal' hányásokkal«, padlat szegedvidéki tájszó.

határozott: determinatus, Tud. 1:158 »határozott mekkoráság, quantitas determinata«; *határozott egyenlet* és *határozatlan egyenlet* is aequatio determinata és indeterminata u. i. A határozott és határozatlan szónak ilyen jelentését 1781-ből közli a Nyr. 31:150; az entschieden jelentésű határozott megtalálható egy évtizeddel előbb Farkas János Ungarische Grammatik c. munkájában 1771:250 is.

hátrakilincsel: hátraköt, hátul megbilincsel Et. 1:267 »hátrakilincselte kezekkel.« A kilincselés *kilincsezés* alakban megvan az

Érsekujvári c.-ben verbindung, vereinigung jelentésben (l. NySz.). Mai jelentése antichambrirozás, l. Tolnai: Magyarosító Szótárában, Sim.-Bal.

hátrakucsmá Et. 2:23. Ismeretes tájszó, MTsz.

hatszög: hexagonum Tud. 2:70. A math. műsz. nem töle ismeri.

hazafi: patriota és Landsmann jelentésben Et. 1:216, 1:93; a NyÚSz. Mártonból idézi 1799-ből; *hazafiság* 1780 körül Benyáknál is, de a XVII. sz. elején már hazafi előfordul l. Nyr. 31:560, e helyen hajduszármazásút jelent; Belisarius-ban 69 l. olvasható: »szükség néked egynek lenni az olly hasznos Haza-fiak közül.« Érdekes, hogy mintájára *hazanép* és *hazaleány* is készült. Révay Magy. Alagy. 22: »Most haza-népünkkel mulatozzunk verseket öntvén,« és Magy. Mus. 2:154 »Sóhajtàssal vártuk azon nap' hajnalát; Mellyen eggy olly ditsó Haza-Lyány támadna.« Batsányi versében A honleány, melynek az utóbbi előzője. csak 1832-ben kerül elő l. NyÚSz. A *hazafi* megvan különben 1742-ben is Kovács többször idézett krónikájában 2:68 »sok Hazafi-vére ki-ontatott.«

helyhezet Tr. vesz. 109 »Sigeum Tenger szorult helyhezete.« A NyÚSz.-ban Barótinak tulajdonítva 1792-ből.

helytartók Tud. 2:167 »Hely-tartók Egyenezettyének nevezetnek (Tabulae Sinuum vel Canones Functionum)«, érdekes itt az *egyenezet* szó is.

henger: cylinder Tud. 2:130. Elvonás a hengeregből.

heny-üdő Jol. 1:6 »El-is tudná heny-üdeit tölteni« a henyé üdő, henyés üdő összerántása. Vö. szünidő.

heveny Jol. 1:336 »Ha első hevenyeidben így bánasz jegyösöddel« jelentése: felhevülés, hévség; már Vargyasnál (1750) ebben a jelentésben. (NyÚSz.)

hintózni: hintón utazni Jol. 1:118; Baróti (Par. Maj.) *kocsiz* igéjének mintájára, vö. NySz.-beli hintóz.

hitágazat Et. 2:259, mai jelentésben; *hitcikkely* is járatos volt abban az időben.

hítesel: hitvesnek nevez Szrcs. 1:117 »Hitesellyelek-é? de mind-eddig össze-nem esküdtünk«; u. i. *mátkáll*: mátkának szólít. Az utóbbi megvan Gyöngy. Char. 2:48 is: »Mátkálljalak, avagy feleségellyelek?«

hitpajtás Ar. per. 412 »azért böcsülte illy kevésre, hogy Hitpajtásának életét veszedelembe ne hozza«; *hitsorsos* először Mártonnál 1800, előbb hit sorsossa.

hóleplike Szrcs. 1:187 »annak vizei az el-olvadott hó-leplikéből lennének«; jelentése hópehely, vö. *hólepel*, valószínűleg Barczafalvi laplika: pántlika szavának mintájára.

hómlóktý: vitta Róm. tört. 115; lábtyú, fejtyú mintájára.

hon Et. 1:96 »Ezen szó Hon annyit tett a' régi Magyaroknál, mint Haza. Ritkán élünk most vele különösen, de össze-szerkeztetve, elégszer mondgyuk: ott-hon.« A Hunnús, honnus (hun) nép nevét is ebből magyarázza. A NyÚSz. e szót Barótítól (1792) és Vargyasból (1750) idézi, felelevenítéséhez Dugonics is hozzájárult.

horpasz Jol. 1:423 »Horpaszsát Mög-hizlallya«, jelentése: has; ingven jelentését ismeri a NySz. is; a népnelyvből.

hossz, mint melléknév előfordul Uliss. 11 »Végét nem érhetik hossz' hajozásoknak,« bizonyosan a vers kedvéért. Linea jelentésben Tud. 1:33; »horgas hosz: linea curva; horg-horgas hosz: linea curva continua; hórihorgas hosz: linea curva non continua.« Tud. 2:9. vö. vége-hossza a népnelyvben és *lass* alább.

hosszács Róm. tört. 38; jelentése toga, ép így Szitty. tört. 2:51 is.

hosz-szél: superficies Tud. 2:10; felület csak később, Barczafalvitól, 1786-ból való.

hegyköz Jol. 1:31, *hőgyközi* Jol. 1:39 vö. földközi, vízközi.

húllaszt Uliss. 207 »Utánna a' Csordás számoosan húllasztya«, a NySz.-beli adat e szóra későbből (1792-ből).

huszárkapitány Ar. per. 149 »Mert én Huszár-Kapitány vagyok«; huszártiszt is ebben a korban keletkezett.

huzamat Jol. 2:90 »Tiszta habot (szőkő vízzel) Elegyít a' húzamat.« Jelentése: húzás, vízhozás; a csúszamat, folyamat mintájára.

huzalék: uszály (?) Szrcs. 1:223 »ruhájának vége a' földet söprötte. Még ennek huzalékját is ékesítették az arannyal varrott sugárok.«

hüledéz Jol. 1:61 »Ki csudálkozott, ki hüledezett.« A NySz.-ban egy adat Kónyiból. A népnelyvben is megvan.

hüvös: börtön Et.² 2:162 »ott kuruttyot a' Zegedi hüvösön« a népnelyvből.

időszakasz Péld. előszó; már Baróti szótárában megvan; de előbb is a Magy. Hirm. 1781:122 l. Nyr. 32:439; előbb: idő szakaszsa Bel. 75.

ifjanc Et. 1:139 minden művében igen gyakran Barczafalvi szava 1787-ből.

ig: jog Szitty. tört. 1:212 »a' hadnak ige a' békességben-is fen-tartatik«; Hadi vez. 47. S. I.-nál már 1801-ben megvan.

iktató: augur Róm. tört. 24; Hadi vez. 71; Faludinál introductor a jelentése.

ima Szrcs. 2:394 religio, u. ilyen jelentésben Jol. 1:100 is: »Ez a' szó Ima igen régi szó, és minden azon foglalatosságokat jelent, melyek az Isteni szolgálatra tárgyalnak. Innént származnak ezen szavak: imádom, imádság... stb. A' Deák ezt az Ima szavat így mondgya: Religio.« Barczafalvi szava 1787-ből. Továbbképzése:

imáz Jol. 1:322 »valamint (a' szokás szerint) alattomban imázott, az után esedezett-is«; jelentése már: imádkozni.

inger Jel. tört. 2:383, vö. jelenlét, Jol. 1:171, Szitty. tört. 1:105. Baróti szava 1792-ből.

in: inség Jol. 1:254 »ez a' szó In (midőn az í bötű hoszszaan íratatik) annyit télesen: mint nyomorúság. Innént származik e szó: inség, az az: nyomorúság; ez-is inke dem, azaz nyomorgom. Ez-is Ineskedem, azaz: nyomorkodom.« A MTsz. az innal-kinnal szót

ismeri épen Szeged vidékéről; Dug. talán erre is gondolt az elvonásnál. Az inkedik: nyomorog szót Pápa vid.-ről idézi a MTSz.

intézet Szrcs. 1:4 »Ekkor vöttem észre gonosz intézeteit« (= szándékait, céljait) Gyöngyösitől 1700-ból l. NyÚSz.

írás Jel. tört. 1:40 »Ellenem állottak némelyek, kik magyar nyelven szóllottak, és engemet meg-is-szóllítottak: hogy, ha a' Magyaroknál ama' régen bévett szót: ÍRÓ-DEÁK megmásolni (a' mi nem volna tanácsos) és kurtábbra, azaz egy-szóra venni akartam, mi-okra nézve mondtam aztán ÍRÁSZNAK és mért nem így IROKNOK.« Gyapj. vit. és Szrcs. 1:47 is; a mai irlnok vö. a bevezetést.

írástár Gyapj. vit. 2:126 »a' Királynak Írás-tárjában tartották«; irattár csak 1845-ben először l. NyÚSz. A *tár* összetételei ebben a korban jöttek divatba; *szótár* Bod. P.-nél 1767; *kincstár* Benyáknál 1780 körül; ezt az utóbbi szót, azt hiszem, Decsy Sámuel tette közkeletűvé; Ozmanographiájában 2:22 és igen sokszor előfordul. U. i. 1:115 *posztótár*: »Ezen posztótárban három rendbeli posztók árultatnak«; nemkülönben a Révai *könyvtára* (1787) is 181. stb. helyen; *levéltár* azonban még *levéltartó* (188) vö. Nyr. 32:500.

irlnok Jel. tört. 1:39; Szitty. tört. 1:39. Anonymus mindig az *Irnok* nála; vö. a bev. l. NyÚSz.

íromány: formula algebraica Tud. 1:22. Barczafalvinál 1787-ben már scribendum quid a jelentése. A mány, vány egyik szokásos képzője volt az újítóknak.

Isten bizony Uliss. 40; Et. 1:263 stb. Ez a népies esküforma, mint a NySz. bizonyítja, csak egy helyen fordul elő a régi irodalomban Isten bizonyom, alakban, Dug. a népnyelvből vette.

Isten hozzád Jol. 1:267 »egy végső Isten hozzádot mondván.« E búcsúforma Faludinál van először.

itthonos Et. 2:79; Szrcs. 1:206 »akár itthonosok, akár külföldiek legyenek« jelentése tehát benszülött, Faludi otthonosának ikertestvére; ez utóbbi is Szrcs. 1:25.

íz Ar. per. 135 »Adgyuk ehhez a' mézes szavakat; a' jó íz választotta ékes Ruhákat.« Az íznek sensus, ingenium, elegantia jelentését szintén Faludinál találom először l. NySz.

izlésszakács Szitty. tört. 1:24 »Az izlés-szakácsoknak semmi böcsese nállok« vö. mundkoch l. Nyr. 31:157.

jajol: jajgat Et. 1:258 »Öszve-gyültek a' jajoló szózatok mind-a'-két parttokon«; talán népnyelvi szó, vö. cikákol.

játékszin Szrcs. 1:357. Vargyasnál 1750-ben már megvan theatrum jelentésben. A játék-kal összetett szavaink, azt hiszem, német minta után készültek, nagyrészt a XVIII. század végén. A Magy. Mus.-ban ilyenekre is akadunk: játékeszköz, játékkirály [2:8 »Úgy hányták... Mint a' bal Szerentse játék-eszközeit«; 2:363 »én nem kívánok többet tőlök, mint az én időmbeli Római gyermekek az ő játék-királyaiktól.« Mindkét idézet Batsányitól]; játékház Révai Magyar Alagyaiban 23 l. »Vagy játék-házbann lámpást hozza-ki bódult Szolga.« A régi ny.-ben: játéknak való ház.

jelenlét Jel. tört. 2:383 »Aszszonyom jelen-létte nagyobb inger az el-ragadásra« Barótinál nemcsak 1792-ben, a honnan a NyÚSz. idézi, hanem már 1777-ben az Új mértékre vett versekben is 127 »jelen-létemre se hajt-e?«

jegyzet: scholia Tud. 1:9 és Et. 1 előszó, mai jelentésben. A NyÚSz. csak Baróti szótárából 1792-ből idézi mai jelentését.

jegyző: jegyzőkönyv Cser. 185 »Sokat vött-e tölled?« »Jegyzőmbé száz darabot találok.«

jövedelem: jövőendő, jövő Szrcs. 1:259 »Fitogtatták a' homályos jövedelmeket. Ellenben azokat, melyeket a' jó lélek remélhet el-enyészteknek lenni vitatták.«

kacéros: kacér Szrcs. 1:64 »Hogy ötet elég kacérosan föllöltöztette ringyós ruhájára egy férfi köpönyeget kerített.« A NySz. csak a XVIII. század elejéről ismeri.

kapuőr Gyapj. vit. 2:136 »Ezeket vévén a' Kapu-őrr, visszaszaladt«. Vö. ör.

kardalló: gladiator Róm. tört. 224; *kardalkodás*: karddal vívás Cser. 278 »szerencséje lönne a' kardalkodásban.« vö. vagdalozást.

kardoz: csatáz, vív Tr. vesz. 110 »Vaktába kardozunk« vö. Uliss. 223 »Öröm és szavaid szívemben csatáznak, Mind ez, mind pedig az erőssen dárdáznak« és Et. 2:47 is; mellékalakja a NySz.-beli kardolnak.

kaszából: kaszabol Szitty. tört. 2:116. Kalmárnál 1770-ben már megvan l. Nyr. 31:156.

katonáskodik Tud. 2:4. A NySz.-ban csak egy adat előzi meg 1702-ből.

kebeles: belső Jol. 1:238 »Le-csillapodtak a' kebeles háborúk«, vö. kebelbarát, kebelbeli a NyÚSz.-ban. Farkas János: Ungarische Grammatik 252: kebeles = verborgen (vö. kebeles a MTsz.-ban más jelentéssel).

kegy Szitty. tört. 2:180. Adámi elvonása 1760-ban l. NySz.

kelet: oriens Jol. 1:325. Szótárilag először S. L.-nál 1808-ban; megvan különben Magy. Mus. 2:264. is: »Áldozatnak és Keletnek Rendbe szedted uttjait« Baróti versében. Gyöngyösinél is már, a Mur. Vén. 3:126: »Ama' szerzett szép hír ki-ér az egekig, Keletről feljővén, terjed nap-nyúgotig.«

kémezet: kémlelés Et.² 1:101 (a' mi leg-főbb; de az el-árulatás miatt leg-félelmesebb Kémezet vala) hol létét ki-tanálhatná.«

képzelet Et. 2:150 »Olly mesterséggel valónak pedig mind ezek, mind a' következő képzeletek ki-mecve« kép jelentésben; Et. 2:157 is; Szrcs. 1:55 »Néha oly képzeletben vagyok: mint-ha még valaha körül-is karolhatnám.« Itt már phantasma a jelentése. A NyÚSz. későbből ismeri. Egy füst alatt megemlítem, hogy a *képzet* szó képezet alakban és valószínűleg képzelődés jelentésben megvan Révai Elegy. vers. 52 is »Ó szélylyel kapdozva tehát ott szülte szerentsés Álmodat, ott ez öröm képezeteknek eredt.«

képzemény Uliss 158 »Minapi álmomban derült ugyan fényem, De hamar enyiszett ezen képzeményem«; Geleji Katona alkotása. *Dug.* hozta divatba, megvan *Et.* 1:57 és *Szrcs.* 2:153 stb. is.

kerecs: circus Róm. tört. 212; kerecsszin Róm. tört. 241, jelentése amphitheatrum.

kerekedik: kerül, es kostet *Ar. per.* 162 »sokba kerekedik«; épígy Gyöngyösi kiadás előintés 25. l. A népnyelvből.

kerekdek *Tr. vesz.* 103 »Pihennek Paissa kerekdek allyába« jelentése: kerek, Uliss 110 is. A *NySz.*-ban M. A.-tól idézve. *Dug.* úgy látszik fel akarta eleveníteni, mert a *Szrcs.*-ben is igen sokszor használja. A *Tud.* 4:4 ellipsis a jelentése; a *math. műsz.* is idézi tőle.

kerek-, kerek-kör: peripharia circuli *Tud.* 2:15; kerek-húr: chorda vel subtensa circuli *Tud.* 2:16; kerek-sugár: radius circuli *Tud.* 2:15; vö. kör.

keresztelmény: keresztelés Péld. 1:126 »Pali pap körösztlö-ménnye.«

kéváncs: étvágy és kívánság *Gyapj. vit.* 1:20 »Evésnek-ivásnak szörnyű kíváncsa« *Szrcs.* 1:370 »Fuvorájának ékes hangoztatjával, jobb kíváncsot adna legelő juhainak« u. i. 2:50 és 115 a kíváncsiság is »Engemet, nem valami köz-eredetű, avvagy valami új kíváncsiság háborgat« e szót a *NyÚSz.* Peretsényi Nagynak tulajdonítja 1804-ből, vö. a bev.

kicigánkodik: kicsal *Et.* 1:183 »Fel-küldette ezen levéllel a' Bizonyáságot-is, mellyet Gyulától ki-cigánkodott«; cigánykodik: hizelkedik, csal ma is használatos tájszó.

kiderül *Gyapj. vit.* 2:345 »alig várhatták a' holnapi napnak ki-derülttét.« Először *Faludinál* l. *NySz.*

kidolgozni *Felj.* 39 »a' mathesisnek mind elementaris, mind sublimior részeinek kidolgozásához szándékozom fogni« *Barczafalvi* levelében; *Gyapj. vit.* 2:240 »e' levelet úgy kellene ki-dolgozni.« *Szótárilag* először Mártonnál 1803-ban. Megvan már *Könyinál* 1786-ban l. *Nyr.* 32:163.

kidüllyeszt *Tr. vesz.* 21 »termetere nézve széles vállú, ki-düllyesztett mellyű.« Megemlítem itt a következő hasonló képzésű igéket is: *kimúlaszt* *Tr. vesz.* 220 »ki-múlaszt a Világbul«; *kiugraszt* *Et.* 2:57; *kifogyaszt* *Et.* 2:46 és *megugraszt* *Szitty. tört.* 1:154. A *NySz.*-ban csak *fogyat*, *kifogyat* van; az *aszt-eszt* végű igéket úgy látszik *Dug.* hozta divatba.

kiegyenesít *Jol.* 2:594 »homokra fektették és ki-egyenesítették.« Mártonnál 1803-ban: *kiegyenget*. A népnyelvből.

kieröltet *Magy. ur.* 49, jelentése erőszakkal elvesz; *kierölködik* *Szrcs.* 1:14 »Tudtam: hogy a' falakon-is ki-erölködik.«

kijózanodik *Et.* 2:126 »De eme' Tele-fejek, a' meztelen Kardoknak szokatlan Villámaira mint-egy ki-józanodván« *feljózanodik* *Uliss.* 100 »Fel-is-józanoda feje fel-vettével«; *józanodik* a *NySz.* szómutatójából kimaradt, pedig 2:54 *Faluditól* idézve megvan; *kijózanul* *Barótinál* 1792 (*Szt.*). A népnyelvből.

kifejezet: kifejezés Szrcs. 1:23 »lágyabb kifejezettel élven.«
kiküszöböl Tárh. 3:4 »Sött azon leszek még ma, hogy
 Tárházi a' kapitányt ki-küszöbölje, az urat pedig bé-vegye.«
 A NyÚSz.-ban Barótítól, 1792-ből idézve. Megvan Et. 1:242 is.

kincstárnok Radn. tört. 6 »Ez a' jó Király (Kincs-tárnok-
 jának hűtelensége avvagy tolvajsága miatt) annyira jutott«; a
 Ny. Sz. e szót csak 1835-ből ismeri; a kincstár is igen gyakori
 (Szitty. tört. 1:179) nála.

kinyilvánít Szrcs. 1:135 »Magad lévén haláloznak ki-nyil-
 vánítója.« A NyÚSz. csak 1808-ból ismeri.

kinyugossa magát Et. 1:154 »Oda várlak, ha ki-nyugszod
 magadat« Szrcs. 2:122 »ki-nyugoszthatnák magokat«, kialussza
 magát Szrcs. 1:29 »Aludd-ki csak magadat sebes Ifiú!«; németes
 kifejezések.

kiparancsol Jol. 1:491. Faludi használja először e szót a
 NySz. tanúsága szerint.

kipapol: elmond, kimond Et.² 1:68 »a' Közönség előtt
 ki-papolta« (a pap) elcsacsog Et. 2:49 is; *papolra* is csak egy adat
 van a NySz.-ban a XVIII. sz. elejéről. A népnyelvből.

kiporoz Uliss. 64 »Kölletik egy-kétszer szellőre hordanl
 Gyakran ki-porozni, 's molytúl tisztítani«; szótárilag Mártonnál
 1803-ban először.

kipirul Jol. 1:380 »ki-pirult a' Hajnal.« Különös, hogy ezt
 a közönséges szót csak a XIX. sz. legelején találjuk meg az iro-
 dalomban.

kirándul Et.² 1:248 »Ki-rándultam tehát Ásiába«. Az első
 kiadásból a *kocsi* szóról szóló jegyzet, honnan ez idézet való, hiány-
 zik. A NyÚSz. e szót csak sokkal későbből ismeri.

kisasszonyoz: kisasszonynak nevez Et. 2:299 »ne Kis-aszszonyozz
 annyit«; az egyszabású *úraz* is csak 1759-ből van először közölve a
 NySz.-ban, vö. Jel. tört. 1:66 »Én ezen gilisztát össze-tapodom«
 »Ne gilisztázza az Úr e' becsületes embert« a Szrcs. 2:253
 »bolond-gombázza a' kegyetlen teremtetst.«

kiszellőzteti magát Gyapj. vit. 2:276. *Szellőztet* nem
 Faludinál először, megvan már Gyöngyösi Kem. Ján. 3:2:59 is
 »szellőztette magát gránát nadrágjában« (l. Simonyi: A nyelvújítás
 történetéhez 1887:16); *kiszellőztet* Thomas francia nyelvtanában
 1763:1:210 már megvan.

kiszolgál: végig szolgál Et. 1:111 »Ki-szolgáltam immár
 Etelkát, minek-előtte hozzá bé-szegődtem«; egyetlen adat a NySz.-ban
 Calepinusból emereor jelentésben; beszegődik Et. 1:111, erre a
 szóra szintén csak egy adat van a NySz.-ban Dug. előtt, csakhogy
 beszegődtet jelentéssel.

kitálat: kibeszél Et. 1:90 »Ő pedig ezekkel kezdette ki-tálatni
 belső indulatit.« A NySz.-ban Sz. D. Magy. Vir.-ból 1805-ből, tehát
 későbből véve. Ismeretes népnyelvi szó.

kiváltság: privilegium Jel. tört. 2:146 »A' Régi Kivált-
 ság (Privilegium) a' Klastrom' kezdőjének nyelve szerént Görögül

irattatott»; Belisariusban 1774-ben 182 l. még: »felsőbb szabadsága (privilegiuma) hogy minden haszon tétel nélkül éljen, arany pléhre metzetett.« A NyÚSz. e szót Georchnek tulajdonítja 1804-ből.

kizsarol Et. 2:184 »Bizonyosan ki-nem-zsarlod belöllem« Ar. per. 291; Baróti szava 1784-ből.

korányi: korán való Gyapj. vit. 1:9 »Csudállották illy' fiatal emberben azon erkölcsöknek korányi meg-érését« l. Nyr. 32:164.

koronaőr Jel tört. 2:40 »és azt Korona-őrnek-is nevezte.« Nagyon sok összetételelt csinált az őrről.

kőb: cubus Tud. 1:90, megvan már Uliss. 35 is »Le is üle ottan köbnyi sok kövére«; a math. műszótár is idézi tőle.

kőhencsöl Cser. 211 »Vének lévén Őr-aszszonyaim... annyira kőhencsöltek«; *kőhécsel* Barótinál nemcsak 1792-ben, hanem 1784-ben is vö. NyÚSz. Az idéztem szó valószínűleg a kőhent + kőhécsel combinációja.

kőkemény Gyapj. vit. 1:156; Ar. per. 21; régebben kőkeménységűt mondhattak.

költeményes: poeta Jol. 2:173 »mög-esik néha a' Költeményösökön; hogy valamit éneköllyenek, és magok se értik a' verseket«, költeményes már Révainál 1787-ben poeticus jelentésben; költő már 1750-ben Vargyasnál l. a NyÚSz. költő és költemény szavát.

kőművész: szobrász Gyapj. vit. 1:13 »olmot öntöttek a' Kőművészek«; Jol. 2:231 is. Szobor helyett mindig: oszlop van Dug-nál; vö. Nyr. 32:92 kőmévez.

könnyűfutó Szrcs. 1:271 »Nem szóllok se a' Könnyű-futókról, se a' magokat-öklöző Ifjancoknak kegyetlenségjükről«; *könnyűtáncos* Jel. tört. 1:179 »a' leghíresebb könnyű-tánczosokkal vetekedett«.

könyvkötész Felj. 37 »Száz szaka volt nekem az a' három nap, még a' könyv-kötésznek enyves kezéből hozzám vissza-került« Barczafalvi levelében; tehát valószínűleg tőle is való.

kör: circulus Uliss. 86 »Hamar el-kezdeti táncz' 's musikálását 'S kerék-körön forgó ifjak ugrálását« u. i. 87 »Mongya a' Király két fiát... fő-kép' a karika körön figyelmesnek«; Uliss. 123 »Közel volt egy kö-szál magas tetejével, Mint valami oszlop, olly gömbölyűjével Köre' öreg húrja lábnai terjedtével által ölelhette ki-ki két kezével« u. i. 187 is »Nézik éles högyét rezes lándzsájoknak, 'S horgasult nagy körét vas buzogányoknak«, épígy 201 szív-kör. A Tud.-ban mindig peripheria circuli a jelentése; mai értelmében van Et. 1:114 és Szrcs. 1:129 is. *Körnegyed* Tud. 3:7.

környöz Uliss. 154 »Környözi láb' szárít selyem-szíj' horgával«. A NyÚSz csak Barótiból (1784) ismeri e szót; a *környít* megvan már Baróti Paraszti Maj. 2:128 is: »mídon a' tél közelít... Fogván honn-keverő népet környíteni fagyjal«; *környösködés* megvan Gyöngyösinél a Rózsa K. ajánlásában: »látván az Ellenség az Várbelieknek erősen kezdett környösködését«.

környülmény Szrcs. 1:98 és összes munkáiban 1787 után, mikor e szót Barczafalvinál megtalálta; velum jelentése Benyáknál már 1780 körül l. Nyr. 30:471.

kötelecs: kis kötél Szrcs. 1:24 »mind-egygyikének lábára vékon kötelecset kötnek«; a *cs* kicsinyítő képző igen gyakori nála; vö. uracs, kurtács, beljees, kerecs stb.

kötelességemben áll Jel. tört. 1:49 »Nékem pedig kötelességemben áll«. Németből fordított kifejezés. Faludinál: »kötelességünkben jár, hogy...« l. NySz.

kötemény Tr. vesz. 108 »Garmadákkal együtt más egyéb köteményt«; jelentése tehát: ligamen, kötött csomó; a NyÚSz. csak 1792-ből, Barótítól ismeri.

közarány: parallelogrammum Tud. 2:62, vö. egyközű.

közellő: közelgő, közel levő Jol. 1:661 »Világos högyének közellő allyában«. Peretsenyi Nagy költeményében; vö. távul. A MTsz.-ban is megvan, de jelentése: közelenek tart.

középharmadik Jol. 1:160; középtermetű Tr. vesz. 39; erre van egy adat a NySz.-ban Com. Jan.-ból; *középucca* Jol. 2:631.

köz —, közértelem Szrcs. 2:286; közeredetű Szrcs. 1:314; *közhaszon* Et. 2:61, ez utóbbit a NyÚSz. csak Barótítól ismeri 1792-ből; közíromán Tud. 4:8; közitéletű Jol. 1:62; közmagaságú Jol. 2:343; köznemességű Róm. tört. 61; közvégzés: plebscitum Róm. tört. 289. Ebben a korban keletkeztek ezek is: közigazgatás Mészáros I. Magyar Secretarius 158 l.; *közhaszon* Belisarius 119; u. i. 74: közkatona; *központ* Magy. Mus. 2:28 »valamennyi Napok mind egy köz-pontra verődven« Verseghytől; ezt az utóbbi szót a NyÚSz. csak 1807-ből ismeri; ugyancsak a Magy. Mus. 2:177 *közügy* is előfordul szintén Verseghy cikkében. l. Nyr. 32:497.

kurtács: sagum Róm. tört 38; hosszács u. i. toga jelentésben.

kurtúl Uliiss. 50 »Úgy tettzik éltének napjai kurtúlnak«; Tr. vesz. 269 »Kurtúl az idő-is szapora folytával«; megkurtúl Et. 2:277; tarkúl, rondúl sincs a régi nyelvben l. NyÚSz. 392. l.

kül: superficies curva Tud. 2:11; Et. 1:114 »annak horgas külén« vö. alja, föle, s hasonló szókat.

kül —, küllap Szrcs. 2:235; *külország* Et. 1:134, még az Uliiss. 48. csak: »kerengenek kin-országok' táján«; *külországi* Et. 1:134; szótarílag csak Fogarasinál először 1836-ban; *külszög*: angulus, qui fit extra peripheriam Circuli a duabus secantibus Tud. 2:48; *kültartomány* Et. 2:60; Dug. után kezdték mások is az ilyen összetételeket alkotni; Baróti pl. a Magy. Mus. 2:16 ezt mondja: »Hogy kül' bel' diszünk fényességre hozatván, Mondhasd...« és u. i. 2:16 meg ezt: »Nem volt kül-erőszak«. Ugyancsak e folyóiratban (2:36) használja Verseghy a *külokot* is először: »létte' okát nem vette külokól«.

külömbhosszú Et. 2:204 »Azon eszközének hülömb-hosszú és vastagságú hurjait sugár ujjjaival rebesgetvén«, *külömböző* hosszú a jelentése; a NySz.-beli *külömbkülömbszínű* és *külömbszőrű* hasonló összetételek.

külömbözet: differentia Tud. 1:185; félkülömbözet is. Nem Imre

János, mint a NyÚSz. állítja, hanem Dug. elevenítette fel ezen, már a Bécsi C-ben is (varietas jelentésben) meglevő szót.

különc Szrcs. 2:403 »Csuda látománya vala azon említett állatnak, és, úgy szóllván különecnek«, különös, a mindennapitól eltérő a jelentése. Jol. 1:180 »Ezt az atyát ebben különecnek mondhatni«; jelentése ugyanaz; u. i. 1:551 is e mondatban: »Mind-egyik lábán (mellyben ő különec) három ujjai, három körmei vannak«; megvan Szitty. tört. 1:35 és 120 is. A NyÚSz. Helmeccynek tulajdonítja 1816-ból.

lábtyú Szrcs. 1:391 »Fejtyúje Görögös, Lábtyuja Itakai« Barczafalvi alkotása a keztyű mintájára.

ládika: kis láda Szrcs. 2:306 »ez pedig azt . . . egy ládikába zárta«; az -i k a kicsinyítővel ellátott tulajdonnevek mintájára. A népnyelvből.

lakhely Jel. tört. 2:238 »de ekkori lak-helye Tétény« u. i. 279 is; már a Bécsi cod. 67. is, 1. NyÚSz.

láng Jol. 1:86 »Az órszágnak lángjai«; u. i. 2:248 »A' Magyar Tábornak lángja«. Annyit tesz tehát, mint színe-java; legjava; Mártonnál 1803-ban hub annyit jelent: virágja, lángja, szépe vlminek, vö. lisztláng. A népnyelvből.

laplika: pántlika Et. 1:151 »Ezen emlékezetre méltó Laplikát által-öltvén az ereklények . . . fülén . . .« Gyapj. vit. 2:153 is. Barczafalvitól (1787).

lass Uliss. 219 »S lass' szivet ébresztő víg dobogások«. A vers kedvéért való rövidítése a lassúnak u. i. 148 is. »Kerengett volt ismét Kérők fölött egy sas Hol alatt szállt, hol fent; de volt mozgásban lass.« Ugyanilyen a messz' is messze helyett. Uliss. 24 »Nints-is messz', a' hova intézem útamat«.

lassúz: lassú táncot jár Szrcs. 1:219 »Nem lassúztak-é vajjon az ott-lévő Ifiak?« *Lassú* maga is egy táncfaj.

látalék Szrcs. 1:11 »Minő látalékokat szerzett egy nyughatatlan Istenség«; jelentése: látvány, látni való; az egész alék képző, vö. foglalék, hajtalék, mentelék stb.

látat: látszás, látszat Tr. vesz. 172 »De füstbe keveré képzett ábrázattyát Gyenge szél, s álomhoz hasonló látattyát«; vö. a NySzbéli *látattossal* és Tr. vesz. 265 »Nem leszsz már hallattya furullyám hangjának«, s Uliss. 217 e soraival »Nem vala hallattya máskor illy' hangjának, Se vídám járattya lejtőző lábának«. A népnyelvből.

láthatár Jol. 1:63 »Midőn osztán a' Nap a' lát-határra (Horizon) föl-emelkedött«. Barczafalvinak elhervadó félben levő korcszava 1786-ból.

látólap Gyapj. vit. 2:202 »Egy látó-lap négy-szegű kövekből vala Medeanak palotájához ragasztva, csupa vigasságos kilátásnak okáért«. Talán erkély a jelentése.

látszatos: látható Szrcs. 1:232 »Ismét . . . láccatósan halaványok löttének«; Szitty. tört. 2:186 »Pannonia-högy . . . jó hét órányi járatú földdel távozik-el Győrtül; ugyanezért Győrből nem

láccatos.* Megvan már Párizpápaiban is 1708-ban, visibilis szónál és u. e. jelentésben; a NySz.-ból kimaradt.

láz Et. 2 : 350 »máskor-is minden helyedben meg-jelenek, úgy mint rettentő árnyék, iszonyú láz«. Ismeretes tájszó, itt valószínűleg vázat jelent; épígy Szrcs. 1 : 15 »meg-hóltt emberek lázzok«. vö. rémváz.

leánycs Et. 2 : 7 »Szittyiai mondás, édes Leánycsom«; kis leányt jelent; ugyanígy alkotta a *szolgalegencset*; vö. MTsz-beli láncsa, jáncsa szókkal.

lecövekel Et. 1 : 109. A népnelyvből vette.

lefartat: leültet Uliss. 26 »Terített bőrökre... még le-fartattya«; fartat: ülésre készít jelentésben a népnelyben is l. MTsz.

leh: lehellet Szrcs. 2 : 87 »el-enyiszttékör szemeit bé-fogni, utolsó lehhére vigyázni... kötelességedben-is áll jó fiu«. Jol. 2 : 85 »Orra (mint a' Tatár lónak) fititott; ugyanazért lehhet könnyen vehetett«. A Péld. 2 : 186 pedig ez áll: »Ennek a szónak Spiritus valóságos Magyar neve: Leh; innént származik lehelek, spiro. Mit tehetünk arrúl: hogy Magyar eleink leh szónak léttét nem tudván, azt léleknek neveztek«. Elvonás a *lehel* igéből, vagy pedig olyan viszonyban van a régi *leh* igével, mint *zár* ige a *zár* főnévvel stb. (hasonló ige és főnév tövek).

lélek ismeret Et. 2 : 106 »a' hol a' lélek-ismeret (ama' nyughatatlan Kis-bíró) furdallya a' szívét«. Épígy Ar. per. 81 is. Megvan különben e szó már 1771 Farkas többször idézett nyelvtanában is 518. l.: »a' lélek-ismereten uralkodni«. A NyÚSz. Széchenyitől ismeri csak 1831-ből; én azt hiszem, régi szó.

lelkész Et² 1 : 110 »Maga a' Halál se lenne olly írtóztató, mint ama' Szer-tartások, mellyekkel körülötte forgolódának a' Lelkészek«. Innen kerülhetett a Magy. Merk.-ba is vö. NyÚSz. Az Et. 1 : 89 a megfelelő hely így hangzik: »mellyekkel körülötte forognának az emberek«. Jol. 1 : 94 »Mert ha lehet mostanában Méhészeknek mondani azt, a' ki a' méhekre gondot visel; Juhászoknak, kik a' Juhokra, Birkászoknak, kik a' Birkákra gondot viselnek, nem tudom, mért nem nevezhetette volna Gyulafi a' Remetét akkor Lelkészeknek«.

lélekpénz Péld. 71 »Pap a' paptúl nem kér lélek-pénzt«.

lependék: lepke Et. 1 : 334 »mint a' szárnya-pörzsolódott lependék« a népnelyvből.

lesverem Tr. vesz. 97 »Eszre vehettétek les-verem ásását«; jelentése: leshányó verem; a leshely mintájára készült épügy mint később Barótinál a *lesháló* (1792. Szt.).

levelezés: briefwechslung Jol. 1 : 19; a NyÚSz. csak Baróti szótárából 1792-ből ismeri először, a Magy. Mus. 1 : 78 olvasható azonban: »most készitt ilyen Levelező Könyvet« Batsányi cikkében, megvan különben 1781-ben is a M. Hirm. 99 is, l. Nyr. 3 : 497.

leventás Et. 1 : 19 »még most-is fenn-forog a' Tisza-mellékieknél azon Játék, mellyet a' fel-övedzett Iffiak LEVENTÁSNAK mondanak. E' nem másból áll, hanem Bajnoki Birakozásból. A' Nyer-

test BÉL-Leventának mondgyák; a' Vesztőt OBA-Samunak csúfollják«. Ar. per. 134 jelentése vitéz; leventásdi Szrcs. 2:94, Dug. szerint alföldi gyermekjáték; *leventáskodás* Szrcs. 1:45, vitézkedés a jelentése.

lezár Et² 2:153; Szrcs. 1:133 »Le-zárva vagyok mind eddig két Vén Banyának őrizetje alatt« vö. NyÚSz. *lezár* cikkét.

ló- és örkörereskedés Cser. 182, vö. a NyÚSz. kereskedő szavát; ezek az összetételek, azt hiszem, egyszerűen német hatás alatt keletkeztek, nem pedig oly hosszas úton, mint a NyÚSz. gondolja; Decsy Osmanografiájában találtam az első ilyen összetételt (115 l.) »a' posztó kereskedés szüntelen való divattyában vagyon«.

lob: lobbanás Jol. 1:317 »a' tűznek elejét lobnak, annak huzomos égését lángnak nevezzük«. Dug. e népies kifejezésből vonhatta el: lobbot vet, ez van meg a NySz.-ban is, amire a NyÚSz. hivatkozik vö. még *széllel-lobbal* népies szólásmódot, továbbá: »a' tűznek lebbe: a tűz ereje« Baróti szótárában 1792-ben, a *leb* szónál.

locsolék Tr. vesz. 160 »a' mellett serege undok békájának, 'S bürkös lotsolékja hinyár-izsapjának«; talán moslék volt a mintája.

lovagjáték Szitty. tört. 1:36 »Hogy a' lovag-játék Árpád tüdejében-is virágzott, bizonyítja az Irnok«; a régi nyelvben: lovagviadal. Mártonnál már 1803-ban megtalálható.

lovanc Et. 1:45, Szrcs. 1:20, lovaskatona jelentésben. l. e szóról a NyÚSz.-t.

lovásznak Jol. 1:567 »Árpádnak Lovásznoka vala«; valami főlovászt jelent, vö. a bev.

lövetel Uliss. 71 »Egy nyíl lövetelnél tovább se vélheted«. Szitty. tört. 2:230 is. A NyÚSz. Barótától 1792-ből idézi csak, tehát későbből.

lügdcésölés: lüktetés Jol. 2:164 »Az ezredben-is ugyan-azon Vérnek oly szapora lügdcésölését tapasztalta«; bizonyosan a szökdécselés szolgált mintául.

magánhangzó Jol. 1:13, jelentése: vocans; megvan már 1763-ban Thomas J. idézett nyelvtanában is 1:2, vocales = magánhangzó Bőtük, nemkülönben Révai Magyar. Alagy. bevezetésében vocales már mindig magánhangzó, consonantes pedig mássalhangzó; nyelvtani műszavaink között többet épen Révai alkotott (helyesírás, kettőspont stb.) l. Nyr. 32:497.

magtár Róm. tört. 21; seminarium a jelentése; épígy Jol. 1:31 is. A NyÚSz. csak 1814-ből Pethétől ismeri.

mámiz Tr. vesz. 155 »Mert a' kis gyermetske mámizó szavával Sokszor zokogott volt ártatlan szájával«, mámit szólít, hív; u. i. 129 *pápis* is, pápit kiált, szólítgat.

megagyabugyál Et. 2:26. A népnnyelvből került hozzá; jelentése: összevesz.

megbaltafokoz Uliss. 221 »Már torkos Kérőket meg-baltafokoztam«; jelentése: baltafokkal elver. A hasonlóképzésű *megkardlapoz* a NySz.-ban csak 1790-ből közölve.

megbukni Szrcs. 1:341 »először szerencsések voltunk, az-után

meg-buktunk«. Ebben a jelentésben a NyÚSz.-ban először csak Mártonból (1807) van idézve.

megdögönyöz Uliss. 158 »Ezt meg-dögönyözik, ha elejbe megyek« és Et. 1:96. Ismeretes tájszó.

megeggyesedik Tr. vesz. 104 »Itélet tételben el-is felesedénk, Ki így, ki amúgy, meg-se eggyesedénk«. Jelentése tehát: megegyez; u. ilyen jelentésű a népnyelvi megeggyesül is. l. MTsz.

megfejez Uliss. 190 »Vedd-elő Te inkább azon beszédedet, Mellyel meg-fejezzed Országod 's nevedet«. Az Érdy C.-ben van egy példa rá (NySz.); jelentése: megfejt, megmagyaráz.

meggyermekszik Szitty. tört. 2:27; gyermeket szül a jelentése, vő, megfiadzik, megkölykezik. A népnyelvből,

meggyomrozás: elverés, eldöngetés Et. 1:93 »a' többieknek meg-gyomrozások után, megüstököli Lajost«, A NySz.-ban egy adat a XVII. sz. közepéből; tájszó. A meggyomroz, megagyabugyál (ez valószínűleg az agyabúb-jával függ össze), és meglapockáz és az Et² 1:115 előforduló megüstököl, továbbá a megpofoz, megnyakal igen érdekes szerepét mutatják a testrészeknek a nyelvben.

meggyökösödik: meggyökeresedik Magy. ur. 25 »Ez összeforrott két Nemzetség... minek-utánna termékeny földjökön meggyökösödtek... nagy alkalmatlanságára voltak a Konstantinápoli Görög udvarnak«; a népnyelvben ismeretes.

meghanyatlít: hanyatlóvá tesz Róm. tört. 229; »gazdag ajándékokkal, és valóságos adományokkal akarta meg-hanyatlítani«, a meghanyatlít továbbképzése.

meghátrál: meghátráltat jelentésben Et. 1:5; hátrál; már Faludinál 1748-ban; valószínű, hogy hátra < hátrál úgy keletkezett, mint vissza < visszá; kissé nehézkes a NyÚSz. származtatása: hátrál = hátra + áll, hisz Faludinál csak hátráltat, hátra állít a jelentése; épígy Dug.nál is, csupán az Et² 2:25 találtam cselekvő értelemben: »Kedvellek a' tettetett hátrálásokat és a' hirtelen visszafordulásokat«. Szótárilag Barótinál már mai jelentésben, hol *hátráltat* is.

megigenel Et. 1:318; jelentése: igennel felel »Nem mondám, hogy Etelka hamar meg-fogja-igenleni hathatós kérésedet«, a népnyelvben annyi mint megsokall. Megvan Szrcs. 1:47 is »Hogy minden kérdéseidet meg-igenlöttem«. Vő. NyÚSz. *igenel* szavát!

megkopint Et 2:270; koppint sincs a NySz.-ban.

megkönnyedik Jel. tört. 1:14 »meg-könnyednének bús gondolataim«; Jol. 1:13 is; a megnehezedik hathatott rá Barótinál 1792-ben: »Könnyedni: könnyebbülni: könnyebbenedni«; a népnyelvben: megkönnyedül.

meglukul Tr. vesz. 130 »De soká nem lévén meg-lukult öblében Bugyorog kifelé«, jelentése: meglukasul.

megmagyarosodik: magyarrá lesz Et. 1:15 »Zalánfinak természete megmagyarosodna«; Et² 1:236 pedig: »meg-törökösödött Napkeleti magyarok«; *magyarúl* két évvel előbből Barótitól.

megnyelvel: megszid Uliss. 88 »Még Evrialus is, ki megnyelvellette, Ezüstel szegezett kargyát oda tette«; *nyelvell* u.i. 188

test BÉL-Leventának mondgyák; a' Vesztőt OBA-Samunak csúfollják». Ar. per. 134 jelentése vitéz; leventásdi Szrcs. 2: 94, Dug. szerint alföldi gyermekjáték; *leventáskodás* Szrcs. 1: 45, vitézkedés a jelentése.

lezár Et² 2: 153; Szrcs. 1: 133 »Le-zárva vagyok mind eddig két Vén Banyának őrizetje alatt« vö. NyÚSz. lezár cikkét.

ló- és ökrkereskedés Cser. 182, vö. a NyÚSz. kereskedő szavát; ezek az összetételek, azt hiszem, egyszerűen német hatás alatt keletkeztek, nem pedig oly hosszas úton, mint a NyÚSz. gondolja; Decsy Osmanografiájában találtam az első ilyen összetételt (115 l.) »a' posztó kereskedés szüntelen való divattyában vagyon«.

lob: lobbanás Jol. 1: 317 »a' tűznek elejét lobnak, annak huzomos égését lángnak nevezzük«. Dug. e népies kifejezésből vonhatta el: lobbót vet, ez van meg a NySz.-ban is, amire a NyÚSz. hivatkozik vö. még *széllel-lobbal* népies szólásmódot, továbbá: »a' tűznek lebbe: a tűz ereje« Baróti szótárában 1792-ben, a *leb* szónál.

locsolék Tr. vész. 160 »a' mellett serege undok békájának, 'S бүркös lotsolékja hinyár-iszapjának«; talán moslék volt a mintája.

lovagjáték Szitty. tört. 1: 36 »Hogy a' lovag-játék Árpád üdejében-is virágzott, bizonyítja az Irnok«; a régi nyelvben: lovagiadal. Mártonnál már 1803-ban megtalálható.

lovanc Et. 1: 45, Szrcs. 1: 20, lovaskatona jelentésben. l. e szóról a NyÚSz.-t.

lovásznok Jol. 1: 567 »Árpádnak Lovásznoka vala«; valami főlovászt jelent, vö. a bev.

lövetel Uliss. 71 »Egy nyíl lövetelnél tovább se vélheted«. Szitty. tört. 2: 230 is. A NyÚSz. Barótától 1792-ből idézi csak, tehát későbbből.

lügdcésölés: lüktetés Jol. 2: 164 »Az ezredben-is ugyan-azon Vérnek oly szapora lügdcésölését tapasztalta«; bizonyosan a szökdécselés szolgált mintául.

magánhangzó Jol. 1: 13, jelentése: vocans; megvan már 1763-ban Thomas J. idézett nyelvtanában is 1: 2, vocales = magánhangzó Bötök, nemkülönben Révai Magy. Alagy. bevezetésében vocales már mindig magánhangzó, consonantes pedig mássalhangzó; nyelvtani műszavaink között többet épen Révai alkotott (helyesírás, kettőspont stb.) l. Nyr. 32: 497.

magtár Róm. tört. 21; seminarium a jelentése; épígy Jol. 1: 31 is. A NyÚSz. csak 1814-ből Pethétől ismeri.

mámiz Tr. vész. 155 »Mert a' kis gyermetske mámizó szavával Sokszor zokogott volt ártatlan szájával«, mámit szólít, hív; u. i. 129 *pápis* is, pápit kiált, szólítgat.

megagyabugyál Et. 2: 26. A népnelyvből került hozzá; jelentése: összevesz.

megbaltafokoz Uliss. 221 »Már torkos Kérőket meg-baltafokoztam«; jelentése: baltafokkal elver. A hasonlóképzésű *megkardlapoz* a NySz.-ban csak 1790-ből közölve.

megbukni Szrcs. 1: 341 »először szerencsések voltunk, azután

meg-buktunk«. Ebben a jelentésben a NyÚSz.-ban először csak Mártonból (1807) van idézve.

megdögönyöz Uliss. 158 »Ezt meg-dögönyözik, ha elejbe megyek« és Et. 1:96. Ismeretes tájszó.

megegyyesedik Tr. vesz. 104 »Itélet tételben el-is felesedénk, Ki így, ki amúgy, meg-se egyyesedénk«. Jelentése tehát: megegyez; u. ilyen jelentésű a népnyelvi megegyyesül is. l. MTsz.

megfejez Uliss. 190 »Vedd-elő Te inkább azon beszédedet, Mellyel meg-fejezzed Országod 's nevedet«. Az Érdy C.-ben van egy példa rá (NySz.); jelentése: megfejt, megmagyaráz.

meggyermekszik Szitty. tört. 2:27; gyermeket szül a jelentése, vö, megfiadzik, megkölykezik. A népnyelvből,

meggyomrozás: elverés, eldöngetés Et. 1:93 »a' többieknek meg-gyomrozások után, megüstököli Lajost«, A NySz.-ban egy adat a XVII. sz. közepéből; tájszó. A meggyomroz, megagyabugyál (ez valószínűleg az agyabúb-jával függ össze), és meglapockáz és az Et² 1:115 előforduló megüstököl, továbbá a megpofoz, megnyakal igen érdekes szerepét mutatják a testrészeknek a nyelvben.

meggyökösödik: meggyökeresedik Magy. ur. 25 »Ez összeforrott két Nemzettség... minek-utánna termékeny földjökön meggyökösödtek... nagy alkalmatlanságára voltak a' Konstantinápoli Görög udvarnak«; a népnyelvben ismeretes.

meghanyatlít: hanyatlóvá tesz Róm. tört. 229; »gazdag ajándékokkal, és valóságos adományokkal akarta meg-hanyatlítani«, a meghanyatlít továbbképzése.

meghátrál: meghátráltat jelentésben Et. 1:5; hátrál; már Faludinál 1748-ban; valószínű, hogy hátra < hátrál úgy keletkezett, mint vissza < visszá; kissé nehézkes a NyÚSz. származtatása: hátrál = hátra + áll, hisz Faludinál csak hátráltat, hátra állít a jelentése; épígy Dug.nál is, csupán az Et² 2:25 találtam cselekvő értelembe: »Kedvellik a' tettett hátrálásokat és a' hirtelen vissza-fordulásokat«. Szótárilag Barótinál már mai jelentésben, hol *hátráltat* is.

megigenel Et. 1:318; jelentése: igennel felel »Nem mondám, hogy Etelka hamar meg-fogja-igenleni hathatós kérésedet«, a népnyelvben annyi mint megsokall. Megvan Szres. 1:47 is »Hogy minden kérdéseidet meg-igenlöttem«. Vö. NyÚSz. *igenel* szavát!

megkopint Et 2:270; koppint sincs a NySz.-ban.

megkönnyedik Jel. tört. 1:14 »meg-könnyednének bús gondolataim«; Jol. 1:13 is; a megnehezedik hathatott rá Barótinál 1792-ben: »Könnyedni: könnyebbülni: könnyebbenedni«; a népnyelvben: megkönnyedül.

meglukul Tr. vesz. 130 »De soká nem lévén meg-lukult öblében Bugyorog kifelé«, jelentése: meglukasul.

megmagyarosodik: magyarrá lesz Et. 1:15 »Zalánfinak természete megmagyarosodna«; Et² 1:236 pedig: »meg-törökösödött Napkeleti magyarok«; *magyarul* két évvel előbből Barótitól.

megnyelvel: megszid Uliss. 88 »Még Evrialus is, ki megnyelvellette, Ezüstel szegezett kargyát oda tette«; *nyelvell* u.i. 188

»Feddi Penelope a' lány nyelvellését, 'S nagyra magasztalván koldús beszéllését« és Jol. 2:150. vö. meggyomroz. A népnyelvből.

megormosít Jol. 2:602 »a' sirt újra meg-ormósította«, ormosít sincs a NySz.-ban.

megördögtördel: elver összetör Tr. vesz. 118 »Sokszor a' fegyverünk oldal-bordát-is rág, meg-ördög-tördelvén lelkeig-is be-hág«. Talán a nép nyelvén most is élő tájszó?

megpácáztat Radn. tört. 20 »annak talpát keményen megpácáztatta«.

megráncúl Tr. vesz. 131. »'S meg-rántzúlt homloka rútúl halványada«. Egyjelentésű a NySz.-beli: megránczosul szóval. Nagyon különös képzésmód; főnévhez ragasztva az ul denominális igeképző, mely csak melléknevekhez szokott járulni: rondúl, csunyúl, szépül stb. Dug.-nál többször is megvan l. fentebb meglukúl.

megsokszoroz Gyapj. vit. 2:244 »Sokszorozzák meg az Egek esztendeidet«; sokszoroz Maróthitól 1743-ból.

megszappanyoz Et. 2:105. A NySz.-ban csak megszappanyoztat.

megsziklásít Szrcs. 2:176 »merekvödött nyakasságát még jobban meg-sziklásította«.

megtelekesít Szrcs. 1:187 »A' földet pedig meg-telekösíti«; jelentése a. mint a népnyelvi telekel-, telekeznek: megtrágyáz.

megtöszököz Jol. 2:87 »a' házak tetei vagy szalmával vagy gyékénnyel, vagy meg-töszöközött rőzsékkal bétakarva vóltanak«. Tájszó; talán összeerősített, jól összekötött a jelentése. A MTsz.-ban nincs, valószínűleg összefügg az itt lévő toszogat = kézzel megtöm igével.

megzaklat Jol. 1:563 »Mög-zaklatták a' Tok-Júhokat-is«. A NySz.-ban van egy adat a XVII. század elejéről. A népnyelvből.

mellék —, mellékberek Uliss. 65; mellékfonal után az első mellékkel (mellette-, melleslegvaló) összetett szó; mellékfeleség Jel. tört. 2:102; mellékkert Ar. per. 271; *melléknév* Róm. tört. 12 »Ezt Sylviusnak azért mondták: mert szerencsére az erdőben született: melly mellék-nevet meg-tartottak a' következők-is«. Családi praedicatum jelentése Dug.-tól való; nomen adiectivum Benyáknál 1780 körül: *melléknévszó*; melléknevezet Róm. tört. 265, jelentése szintén praedicatum; mellékoldal: catheti Tud. 2:51, ma befogóknak mondjuk a derékszögű háromszög szárait, Uliss. 110 e szónak még nebenseite a jelentése; mellékpont Et² 2:230; mellékrész Tud. 4:31; mellékszoba Et 2:51, szótárilag először S. I.-nál 1808-ban; mellékszőgek: anguli contigui Tud. 2:4.

mellékes Tud. 4:42 »mellékes öreg húr: Diameter affinis«. A NySz.-beli adat csak 1808-ból való e szóra; megvan különben már előbb is a Magy. Mus. 1:281 »furtsaságból, vagy más valamelly mellyékes tekintetből cseleked« Batsányi cikkében. Ép így 2:229 is.

mélyfekete, Szitty. tört. 2:21 »Szemei mély-feketék és különösen nagyok« és *mélyvörös* u. i. 2:54; vö. Nyr. 31:159. Németes.

mendereg Uliss. 45 »vagy az Egek ellen ész nélkül menderegsz?« Jelentése: menydörögsz; vö. mendergős menkü, Dunántúl; meny-

kövez Uliss. 29; *agyonmeny*kövez is a Tr. vesz. 214 »Jupiter ezeket agyon meny-kövezte« villámmal lesújt a jelentése.

mentelék: hyperbola Tud. 4:4. Néhol ma is így nevezik.

meredékeny: meredek Gyapj. vit. 1:1 »Nincs olly meredékeny magasság«; a menedékeny mintájára.

méregpohár Gyapj. vit. 2:160 »El-hozandgya azon méreg-poharat«. Szótárilag Mártonnál 1803-ban először.

mervény Uliss. 115 »Mind akkor, mind ekkor veszedelmes mervény« t. i. a Scylla és Charybdis megközelítése. Helyes előzője e szó Helmeczy korcs *merényének*.

mirigyjárvány Jol. 1:140 »a' mirigy-járványtól ódd magyar vérünk«; a járványra epidemie, seuche jelentésben van egy adat a NySz.-ban; mai jelentésében már Barótinál 1792-ben.

monda Tr. vesz. 102 »Egy lábíg el-vesztünk fondor mondájával 'S nyelve harangjára kötött hazudtával«; közmonda Tr. vesz. 131. E szót a régi monda-mondából Kalmár vonta el 1770-ben.

morzsalékos: kicsiny Szrcs. 1:87 »noha a' félelőmre valami morzsalékos okokat találni láccattál.«

mozton Szrcs. 1:176 »Tagjainak minden moztoni, hívó madarak«; Szitty. tört. 2:23, 93. Barczafalvi szava 1792-ből; jelentése eleinte: mozdulat. Továbbképzése a:

moztonoz Szrcs. 1:399 »üres deregjőket hamarébb moztonozták amazok«; jelentése: mozgat.

műves: factor Tud. 1:36; ma tényező a szorzásban. A math. műsz. is idézi tőle.

művész Szrcs. 1:231 Barczafalvi szava 1787.

nádor Jel. tört. 2:236 »Nálunk a' Palatinust Nadur-nak-is Nádor-nak-is mondták Eleink.« Barótinál már 1784-ben.

nagylelkű Et. 2:67, jelentése: magnanimus; nagylelkűség Barótiból (1792) idézve a NyÚSz.-ban; megvan Révai Elegy. vers. 237. is »Táplál a' reménység nagylelkű Fiában.«

napernyő Jol. 1:153. Baróti csinálta e szót 1792-ben, vö. esernyő.

napszak Jol. 1:63 »Ennek a' kelő és eső Napnak felét Nap-félnek nevezi a' Köz-nép. Azt a' Nap-félt a' tanultabb Magyarok így nevezik: merő nap (merus dies), a' leg-tanultabbak így mongyák: Napszak, vagy Délszak« u. i. »Dél-szak, mivel ekkor szakad-meg mind a' nap, mind a' Dél«, Barótinál már 1784-ben megvan.

naptár Róm. tört. 71. Barczafalvi alkotása 1787-ben.

nagyvilági Jol. 2:234 »de megént mög-szid engöm' ez a' Nagyvilági leány«; jelentése: rossz erkölcsű; vö. német weltmensch, és a hasonló jelentésű népnyelvi: világ asszonya l. MTsz.

nefelejts Szrcs. 2:bev. Csokonai versében »Apró Violákat s' Ne-felejcset szedtem«. A NyÚSz. Mártonból idézi 1799-ből. Révainál, Verseghinél 1790 körül már igen gyakran megtalálható. A népnelvből.

— *neme a* Jol. 2:101 »sok itten a' Munkának neme«, vö. NyÚSz.-ban; *Egy neme a... nak* cikket és Nyr. 32:498.

nemező Tud. 1:57, denominator. A mai *nevező* elnevezés a math. műsz. szerint már Apáczai Encyclopaediájában megvan.

nézegetl: nézeget Et. 1:136 »Midőn az Ereklýének külét nagy szív-dobogással nézegetli a' Szűz«. Faludi hasznalta először l. NySz.

nyomtatvány Szrcs. 2:bev. Barczafalvi szava. Eleinte csak exemplar jelentésben kapták fel e szót. Dug.-nál azonban a Gyöngyösi kiadás előszavában (1796) már többször nyomtatás, nyomtatott könyv jelentésben van.

nyelvész Gyöngyösi kiad. Előintés: LXIII. »Ezeket az ifjonek Nyelvészeknek oktatásokra.« A NyÚSz. bizonyossága szerint már 1795-ben megvolt.

nyilvános Jel. tört. 2:243 »Nagy bátorsággal-is bánt a' Királynak nyilvános hibáival« Barótinal már 1792-ben.

nyulátszat Et. 1:210 »hogy a' nyulátszathoz foghasson, szabadságot kére az el-menetelre.« A NySz.-ban nyulátszás.

oláhkodik: olálkodik Szrcs. 2:77 »oláhkodó lesek.« Ezt a szót Dug. Gyöngyösi Kem. Ján. 1:2:2 és 3:6:38, versszakába is becsempészte.

olvasatlanság Szitty. tört. 1:15; jelentése: unbelesenheit; *olvasottság* Mártonnál 1803-ban először szótárilag.

omlaszt Uliss. 207 »Kérők' ellenébe jobbikát akasztja, Veri a' mellyeket, pároson omiasztja«; vö. kidüllyeszt.

órlopás Uliss. 150 »Henyéléssel tagod' meg-nem-vesztegetted, 'S így az ór-lopásra fejed nem vetetted« Tr. vesz. 279 is »Or-lopás, erő-szak, tsalás, fő-ravaszság«; or a régi nyelvben tolvajt jelentett l. NySz.; az orgazda volt a mintája.

oroszkodik Szrcs. 2:145 és Jol. 1:59 »oroszkodó betyárok«, jelentése: orozgat, lopogat; Nagy magyarsága vitte ily szójátékokba, vö. a bev.

oszloptag Jel. tört. 2:279 »Országunknak leg-első oszlop-tagját nemcsak láthatom, hanem... tisztelhetem-is«; Barczafalvinál 1792-ben már megvan (Tud. magy.); ma: oszlopos tag.

osztály Tud. 1:47 quotus, quotiens; hányados Pethétől (l. math. műsz.); Bolyainál: mértárs, mérőtárs.

osztalék Jel. tört. 1:299, loge (páholy) a jelentése. »Abonnement (Bérlés), Abonnement suspendu (Bérlés szünet) Biliet (Bérlés), Parter noble (Nemes osztály, osztán, Polgári osztály; végtére: Köz-osztály), Loge (Osztalék)«. Innen vehette a Nemzeti Színjátszó Társaság Tudósítása 1795-ben l. NyÚSz.

ökölcсата Szrcs. 2:40; ma: ökölviadal, ökölharc, vö. penna-cсата és tollharc.

önkényes Ar. per. 260, 338 stb. »Ön-kényes akarattýából szánt szándékkal el-vette« (346); önkényeskedik Szitty. tört. 2:79 »A' meg-nyertteken, nem ön-kényeskedni, hanem atyai módra uralkodni akart.« Érdekes, hogy az önkényes szót Dug. az Et. második kiadásába is bevette (1:21), az első kiadás megfelelő helyén még nincs; *önkényesség* Róm. tört. 41 »nem a' népnek választásából, hanem ön-kényességéből uralkodott.« A NyÚSz. e szókat csak 1820

utánról ismeri. Az *önkény* megvan már a Magy. Mus. 1:57 »Térmezejét ön'-kénye szerént... vet' és lepi sárga kalászsza!« Baróti cikkében, valószínű is, hogy az ő alkotása, mert a Paraszti Maj.-ban is (1:69) olvasható: »Mind-jarást fel-adák magok' ön' kényekre Spanyolnak.«

ör Tr. vesz. 101 »S a' Vár' örjeinek életét el-fogták« Dug. elevenítette fel.

ör — *örangyal* Jel. tört. 2:116 »Én téged örr-angyalomnak lenni gondollak«; szótárilag S. I.-nál 1808-ban először; megvan Gyapj. vit. 1:49 is; *örház* Ar. per. 320; *örhely* Gyapj. vit. 2:375 már Gyöngyösinél is Char. 10:118 »Vitték őket azok magok ör-helyekben«; *örvitéz* Jol. 1:192.

öröm — örömsöpp Jol. 1:224 jelentése: örömkönni, ez megvan a Szitty. tört. 2:147; a NySz.-ban Gvadányitól van, de csak egy évvel előbből; örömindulatok Jol. 1:293; örömvonás Szrcs. 2:328 és Jol. 1:297 »képén az öröm-vonások-is nagyon ki-teccenének«. Vö. örömtűz, örömjáték, örömdal a NySz.-ban.

össze — Dugonicsig nem kerülnek elő ezek az összetételek: összeadtáz Tárh 2:3 és Et. 2:339 »összsze-meg-összsze-adtázta«; össze-gázoltat Et. 1:198; öszvekel Et.² 1:268 »Ebben telne gyönyörűsége, addig is, még öszve-kelhetnének« Szrcs. 1:213 is; összepárosít Et. 1:211; öszvecsödit Et. 2:119; öszveegyeztet Et. 2:317; öszfefűtkáz Jel. tört. 1:209; öszzelelkez Et. 1:310 »melylyel a' Sátorosságban öszsze-lelkezett párokat egy-mástól elszaggathassák«; öszvepározas Et. 1:185 (összekelés); összepójáz Szrcs. 1:251; *összesűrűsödik* Jol. 1:531 »Egyenesen abba a' Berekbe ment, mely a' szálások előtt öszsze-sűrűsödött.«

összel Szrcs. 1:97 »E mostani történetöt... álmának tüneménjével öszszelvén; ezt amannak tolmácsjává ründölte«; összehasonlít a jelentése; öszzelit Barótinál 1792-ben, de jeleotése: ő. elegyít. 1. NyÚSz.

összezúz Tárh. 4:3, zúz ígét csak Barótinál 1792-ben találta a NyÚSz., megvan 1763-ban Thomas idézett nyelvtanában is 1:205. A népnyelvből.

padlatos Jol. 1:421 »összsze-gyültek... a' Gályának padlatos tetejére«, jelentése: padlós, pallós.

paizsol Tr. vesz. 124 »paizsolt nyak«. A NySz.-beli paizsoz egyjelentésű vele, csak C-ban és M. A.-nál van meg. Azt hiszem ujra csinálta Dug. vö. besisakol.

parancs Jol. 1:150 »Régi magyar szó a' Parancs, valamint az abroncs« 1. NyÚSz. Egyébiránt e szó megvan már a Magy. Hirm. 1781:340 is *parancs-írás* összetételben.

patakszat: csel, cselvetés? Ar. per. 21 »Ő meg-gátolhattya, meg-is gátollya a' Titkosnak patakszatait«; patak értelemben Szrcs. 2:324 vö. Szrcs. 2:351 »Mind-ezek a' nemzet' szokásából patakszottanak«; *pataksani*: »patak módra folyni« Barótinál 1792. (Szt.).

példány Ar. per. előző »annak számos Példányait egy esztendő alatt úgy el-kapkodta...«, jelentése tehát: exemplar.

Kazinczynál 1803-ban: példa, példakép, példázat, Vorbild az értelme. Dug. adata az első e szóra.

piciny: minuta Tud. 2:18; maga a szó csak Faludinál fordul elő először 1740-ben kicsiny jelentésben. A minutát jelentő *perc* se Mártonnál van először, mint a NyÚSz. állítja; Révai Elegy. Vers. 148. l. ez olvasható: »Nem tudod, mint jó tsak ez-is felünkbe: Tudjad azt még is, mi nagy ára minden Leg-kisebb pertznek, 's takarékos óva Töltsed idődet«, Verseghy is használja már 1792-ben a Magy. Mus. 2:32 »minden második-szerű idő-pertz alatt egy ingást tett«; u. i. még egyszer. Ez az időperc szó azt bizonyítja, hogy a perc eredetileg csak az ujjak részecskéit jelentette; a XVIII. század végén kezdik hossz- és időmérésre használni. Decsy Osmanographiájában pl. ezt találtam 2:259 »nyílok két lépésni hosszaságú vékony nádból vagyon, mellynek egyik végén három pertzni hosszaságú és $\frac{3}{4}$ pertzni szélességű négy élű vashól vagy atzélból tsinalt toll vagyon«; ép így 2:304 is. Mártonnál 1803-ban a Linie szó harmadik jelentése: egy pertz, egy hüvelyknyi mértéknek tized része.

piperéskedés Jel. tört. 2:283. Dug. előtt a NySz. tanúsága szerint csak M. A. élt vele az irodalomban.

pir Szres. 2:57 »Mind-ezeken fölül Kariklea ... bé-kormosította, bé-is-sározta orcájának pirját«. A NyÚSz. szerint már 1783-ban megvan.

pórul jár Et. 2:114; már mai alakjában, Faludi vette fel a népnyelvből az irodalomba.

postaút Jol. 1:26; »azon a' nagy lapányon körösztü. Posta-ut-is rendeltetett«; országot a jelentése; szintén a népnyelvből.

próba — próbaidő Gyapj. vit. 1:359; próbaszó Jol. 1:53; próbahét Et² 2:127; érdekesebb a: *próbamozgás* Gyapj. vit. 1:46 »mindezeket próba-mozgásoknak lenni gondolhatták volna«, ez olyan, mint a mai *próbaelődás*. Német minta után készült valamennyi.

puskáz Felj. 44 »A miket itt mondunk, mindnyájan Etelkából puskázunk«, értelme tehát plagizál, lop, vő. puska a deáknelyvben; Gyöngyös vidékén ismeretes az elpuskáz: ellop értelemben vő. MTsz. *püspökösködik* Szitty. tört. 2:54; felesleges s képzővel.

rabasszony Jol. 2:426; rableány Cser. 212; *rab-szj* Tr. vesz. 95 »Rab-szj volt a' kezén, 's magát Rabnak vallyá«, e szó megvan már Gyöngyösinél is 1693-ban, Kemény János 2:52. versszakban: »Soknak a' Tatár-kard fejét el-ütötte, Rab-szj-is kezeit soknak megkötötte«; megvan Belisariusban 33 l. is »kedves magzataitokat rab-szjra kötöztetni«; *rabszolga*, *rabszolgálat* Cser. 128, megvan már előbb is 1774-ben a Belisarius fordításban 99, 156: »a' ki tsupán tetsző akarhatja szerint kíván uralkodni egészszen rab-szolga«; u. i. 153 rabszolgálat is: »az ő állapotjok nem emberi társaság, hanem rab-szolgálat«; egy füst alatt megemlítem, hogy a *rabláncot*, mit a NyÚSz. csak 1834-ből Kunostól ismer, Révai Elegy. vers. 145 l. megtalálhatjuk: »Hogy meg-törtem rab-lánczomat valloem szégyenemmel«, és Magy. Mus. 2:134 is »Hát rab-lántzra vagyon bátor népe

szorítva?» Révainál még *rabnemzet* (Elegy. vers. 136) és *rabföld* (Magy. Alagy. 29) is van vö. NyÚSz.

rajtarajtáz Szitty. tört. 2:173; »a' lárma (a Rajta-rajtázó Magyarokra nézve) nagy vala« vö. jajoz, összeadtáz stb.

rajzolat Tr. vesz. 155 »Mutattya Apjának képét artzúlattya, Annya' személyével egyes rajzolattya«; közönséges szó lehetett már a XVIII. század végén, a Florindában, Belisariusban, Révai Magy. Alagy.-ban is sokszor megvan.

rajzolvány Jel. tört. 2:108 »Ő Fölségének elő-mutatott rajzolványa szerint, az Országok Álladalmi és Rendjei abban állapodtak meg«; a NyÚSz. Barótítól ismeri, l. Nyr. 31:153.

reátermettsé, reátermés: genie Jol. 1:308 »A' mit a' Francia így mond: Genie a' Magyar így mondhatta: Reá-termettsé vagy Reá-termés. Mert terem az ember valamire«, *lángész* Berzsényinél 1808-ban már megvan; elmeláng, észláng is ebben a korban keletkezett a genie magyarítására l. NyÚSz.

reggellik Uliss. 81 »Reggellett az idő«. *Reggeledik* sincs a régi irodalomban, csak Barótítól ismeri a NyÚSz.

rém Jol. 1:175 »Ötet se nappali Láznak; se éjjeli Réznek nem löhetne mondani«; * rémség-ből elvonva; ez utóbbi Mártonnál 1800-ban megvan; réme alak már Adáminál 1763-ban.

remek Et. 2:57 »a' Természet remekje«; Szrcs. 1:239 »irigy szemekkel nézi az aszszoni szépséget (a' természetnek remek-munkáit).« Mai jelentése tehát nem S. I.-nál először, mint a NyÚSz. állítja.

remekiromány: formula generalis Tud. 1:186 A remek tehát már 1784 körül kiválót jelentett.

rendszer: series Tud. 1:183; systema jelentése Földitől; *rendszeres*: systematisch Mártonnál 1803-ban.

részes: numerator Tud. 1:57; számláló a math. műsz. szerint már Apáczainál; Györynél: hányító.

röstnök: tardigrada, faulthier Jol. 1:551; a mai *lajhár* Földitől.

révpénz Gyapj. vit. 2:64 »meg-akarták rajta venni a' Révpénzt;« ma inkább révbért mond a nép.

róna Szitty. tört. 2:267. Barótinál már megvan (1784) e népnyelvi szó; *rónás* Et. 2²:284 »a' vénség barázdáival sűrűn megszántott rónás ábrázattyát«; *lerónáz* Jol. 1:42 »a' hegy' a tetején lévén annak azon oldalán, mely... elég menedékesen le-rónáztatott... a' völgynek sűrűjébe le-ereszkedett.«

rongyoskás Tárh. 1 »ruhája rongyoskás,« hasonló képzésű a szomorkás, nehézkes stb.

* »Azt az ijesztőt, melyet nappal a' madarak ellen mind a' szőlőben, mind a' kukoricában fel-meresztenek az Al-földiek, Láznak nevezik a' Magyarok. Innént ered az: a' *Népet fel-lázítani*, mely mondas annyit térsen, mint nem-különben fel-támasztani, és egyszerre fel-verní a' Népet, a' láz fel-szokta röpténi a' Seregélyeket — Csudállom a' Föl-földieket: hogy azt a' *nappali* ijesztőt *váznak* nevezik... Olyas Tünemént, mely az embert éjjel meg-ijeszti, *Rémnek* mondatnak a' Régi Magyarok. Innét vették eredettyöket ezek a' szavak: *rémülök*, *Rémülés*, *Rémület*, *rémítem*. A' *Deákok* ezt Spectrumnak mondgyák.

röndös: ordinata Tud. 4:6; u. i. *félröndös*: semiordinata; ma néhol rendező, de leginkább csak latin nevén mondják.

sajtkukac Et². 2:366 »Ezekre Gyula, valamint a' Sajt-kukac, úgy fel-pattana.« Jel. tört. 2:19; szótárilag Mártonnál 1803-ban először a népnyelvből.

sarjazat: sarjadék Uliss. 76 »Üdvöz légy Istennek remek sarjazattya« és Jol. 1:119; a NyÚSz.-ban csak 1792-ből Barótítól. (SzD. M. Vir. 1803 *sarjazás* a. m. hajtás, NySz.)

segédsereg Szitty. tört. 2:79 »a' Segéd-sereget három Attya-faira bízta«; segédhad már Barótinál.

segélt Uliss. 182 »Azért-is akara lenni segéltére«; vö. a tudtára, kértére-féle főnevesített igéket. Uliss.-ben találjuk ezt is 126 »Altára ezek-is megcsendesülének« (aludtára). Tény, hogy közel jár a segélyhez.

sehonnai (sehonnyai) Et: 2:33; vö. Gyapj. vit. 2:20 »Egy Sehonnából kerültnek annyit hinni«; mint egyik szereplőnek neve megvan a Tárh.-ban is. A népnyelvből.

selyembogár Szrcs. 2:401 »Ezek ama sejem-bogaroknak (melyeket Pókoknak-is neveznek) vékony, és előre-el-készültt szálaít, ... ajándékba hozták,« Baróti csinálta 1779-ben.

sereglet Gyapj. vit. 2:407 »Meg-ijeszthetett volna akár-kit-is ama' vasas sereglet,« jelentése hadsereg; már Benkő Józsefnél 1785-ben megvan.

serha: lictor Róm. tört. 82; Jol. 2:57 hóhérlegény a jelentése.

sérv Tr. vesz. 59 »Onnan vagy vissza hozza Hesionet, vagy ezen sérvnek más orvosságát keresse« jelentése: sérelem; e szót Dug. Gyöngyösi Kem. Ján. 2:7:45 is belopta a *szív* szó helyett, Uliss.-ben (15.) sérvés is; »Láttya ezt Telemek csuda melly sérvessen,« jelentése fájdalmasan. A sérvés, sérvődik szavakból van elvonva.

sík: Radn. tört. 54 »a' Mise-mondó ruhákrúl leszaggatták a' Síkot, mivel azt arany paszamantnak vélték;« *síkos* Decsy Osmano-grafiájában 153. l. »hermelinnel bélelt arany síkos ruhákat viselnek;« l. NySz.

sikátor Et. 1:265, angiportus; a népnyelvből; egyszer Dug. előtt is megvan az irodalomban l. NySz.

sindelet: zsindelet Tr. vesz. 128 »Nem vala e' háznak semmi födelete. Se levegő eget tartó sindelete.«

siralomház Et. 2:217: mai népies értelemben; Pázmánynál: siralom háza.

sírhalom Szrcs. 1:29, 391; a NyÚSz. Kazinczynak tulajdonítja e szót 1788-ból; már 1774-ben megtalálható Belisarius 64. l. »ez a helyettske, mellyben meg-vontam magamat, ez lészen sírhalom-is«. Előfordul még Dug.-nál a: *sírverem* Jel. tört. 2:78; *sírvers* úgy látszik, Révai alkotása, Elegy. vers. 87 megvan: »Sírtatok és mi ditső sír verset-is írtatok immár.« Megvan Dug.-nál még a *sírkő* is Felj. 13, a *sírgödör* Felj. 55. Az elsőre Barótítól

(1792); a másodikra SI-től (1808) van az első adat a NyÚSz.-ban. A Felj.-ben mindkettő 1790-beli versekben.

sivány Róm. tört. 231 »Numidiának szinte közepében építetett; és sok kigyókkal és sivány homokokkal meg-erősített.« Ép így Cser. 46; a Péld. 2:32 pedig ezt olvassuk e szóról: »Siványoknak nevezzük azokat a homokokat, melynek semmi hasznát (sikeretlenségjek miatt) nem vehetni. A szél is mindenfelé fújja.« Ismert alföldi szó.

sugár, kerek sugár: radius circuli Tud. 3:8, u. i. *félsugár* l. math. műsz;

sugárlat Uliss. 55 »a' nap sugárlattya.« Itt, úgy látszik, az egész lat képző, mert sugáról ige csak később, Barótinál 1792-ben kerül elő.

sükeretlen: sikeretlen Felj. 22 »Ama csinos tartományt felváltani ezen sikeretlen és pusztá lakásért.« Barótítól való mai értelme, mert 1792-i szótárában már kétszer is megvan; a 63 l. »Fogatlan: sikeretlen, gyümöltstelen« és 201 l. »sikeretlen intés.« A Magy. Mus. 1:60 olvasható továbbá egy cikkében: »nem volt sikeretlen az álom,« azaz hasztalan, hiábavaló. *Sikeres* már Mészáros Magyar Secretariusában 82. l.: »a' köz jót sikeresen elő-mozdít-hassa,« u. i. 52. l. a *sikerese*dő is: »méltóztatnánk ... az által-is sikeresedő örömlenket ... öregbíteni.«

szagladoz: szaglál Jol. 1:65 »Szagladoztak és mindenfelé futottak (az ebek)«; hajol: hajladoz = szagol: szagladoz.

szájkérő: étvágy Ar. per. 295 »azon gyümölcsökre nézett... melyeket Veronika küldött, nem annyira eledelére; mint vigasztalására, mivel jól tudta, hogy Száj-kérője se lenne.« Még Uliss.-ben és Et.-ban csak *szája kérő*, néhol szájjizt is jelent.

szak Péld. az egyes szakaszok címében, első szak, második szak stb. l. NyÚSz.

szalavár: menedékvár Gyapj. vit. 1:23 »holott a' gonoszok-is Szala-várra találnak« Jol. 2:37 is. Barczafalvi szava. Zalavár régen Szalavár helynévvel azonos, ép úgy mint Szerep biharmegyei helység neve Barczafalvinál rolle-t jelent; vajjon Szemere *modora* nem hasonló eredetű-e?

szállingál Tr. vesz. 6 »meg-ette nyoltz fiait egy Verébnek, 's azok után pedig, ottan szállingáló, és fainak vesztét tsirippelő annyát-is...« szállinkózik + szálldogál combinációja lehet; ismert tájszó.

számkicsap Szrcs. 1:135 »Meg-érdömlötted gyalázatos leán: hogy az Élők közül szám-ki-csapatassál« u. i. 254 számkicsapás és 261 számkimenetel »önkénes szám-ki-menetelőmnek okáról... gondolkozom«; u. i. 178 »önkénes szám-ki-menés« számkivet analogiájára készültek.

szármány: származék Szrcs. 2:363 »mintha nem valami alkotván, hanem égi szármány lönne.« Jol. 1:71 »Ha pedig földi szármány lenne, Szülője annak a' Pünkösdi Rózsa;« azt hiszem, külön any képzővel.

század: saeculum Szrcs. 2. bev. Molnár J. használta először Jahrhundert jelentésben 1777-ben.

szégyenoszlop Et. 2:105 »Ne-csalogasd hozzá-nem-szokrtt Személyemet ama' Bitó-fához, ama' Szégyen-oszlophoz« Faludinál először. L. NySz.

személyes Szrcs. 1:384 »személyesen ismer,« Benyáknál 1780 körül már előfordul.

szemel: szemlél, néz Uliss. 112 »veszteg ült emberek dolgát szemelőknek« Szrcs. 2:46 »mind én Szerepömet állva viselni, mind a' Szemelők ülve látni elunnyák,« *kiszemel* megvan a NySz.-ban, csak véletlenségből maradt ki belőle az egyszerű ige; egyébiránt a NyÚSz. Barótinál (1792) találja először.

szemetéz Uliss. 93 »ne szemetezzünk itt« és Et. 1:255. l. NySz.

szemköztet: szembesít Tr. vesz. 118 »szemközteti ismét a' Vitézebbeket.« vö. hamartat.

szennyül Tr. vesz. 105 »S le-vetvén válláról szennyült gyász ruháját«; szennyesül sincs a NySz.-ban; olyan képzés, mint ráncul.

szerelemgyermek Gyapj. vit. 1:101 »Naubalusnak fia, szerelem-gyermek«, németből fordítva, a NyÚSz. csak 1804-ből Georch-tól ismeri.

szerencsétlet Gyapj. vit. 2:127 »igyekezetjeket az Istenek-is szerentsétetik«; a NySz.-ban szerencsétet.

szerep Szrcs. 1:35 »egy igazi anyának Szerepjébe öltözött,« s igen sokszor; *Barczafalvi szava* 1787-ből. (Vö. Szemere P. Munkái 3:119.)

szerkeztet: szerkezet Uliss. 122 »Tágul szerkeztete mohos szorulónknak, Süllyednek részei... padlónknak.« *Szerkezet* csak később Barczafalvinál.

szertartós: pontos, rendes Et. 1:27 »Súgár közészerúségre és szertartós rendességre szedettenek eleven tagjai.«

szerzelet: a régi megszerzés, toldalék Tud. 2;183; vö. foglalat.

szirt Szrcs. 1:370 »a' szirtök felé szaladtak;« Barótinál 1784-ben először; elvonás a régi kőszirtből; *szirtfal* Péld. előszó; Dug.-nál már magashangú.

szittyai Et. 1:65, 67 s minden munkájában sokszor; *scittyai* alakban már 1742-ben előfordul Kovács János A' Magyar Krónikának Rövideden le-rajzolt Sommája c. munkájában Anno 1059 alatt: »Ennek idejében a' Magyarok ismét a' Scittyai Pogány hitre akarnak vala hajlani« (u. i. még egyszer.)

színezetlen Et. 1:24 »színezetlen ártatlanságára bízták a' Gömbnek szerencsével tellyes kimarkolását« Jol. 1:16 is »színezetlen természet« jelentése valószínűleg: színlés nélkül való.

szívárdozik Jol. 1:246 »Könnyen észre-vette a' Hadnagy: hogy Kaleta mindenkor inkább szívébe szívárdozik.« Lehet, hogy combinatio, bár szívárkozik helyett sajtóhibának is vehetjük.

szobaleány Et. 1:34 »szép hosszú haj-szállait egyengették, és fürtökre verték a' Szoba-leányok« s igen sokszor; a régi nyelvben

komorna-szolgáló (Fal.); pusztán komorna csak Orczyna! fordul elő 1787-ben.

szobaleánykodik Jel. tört. 2:133 »Máriánál Szoba-leánykodott«; ma inkább szobaleányoskodik; leánykodik megvan a népn.-ben is.

szolgalegéncs Szrcs. 1:27 »Meg-is parancsolta a' szolga-legéncsnek«; szolgamez: szolgaruha Et. 1:240 vö. bev. és leánycs.

szőllemány Gyapj. vit. 2:222 »szavának a' történtt dolgokkal olly meg-egygyezése; olly bősége szőllemánnyának: hogy ezek az aszszonyi Nemet felül-haladnak«; szőlomány a NyÚSz.-ban Fogarasitól (1836); jelentése die Phrase.

szomorkás Jel. tört. 2:171 »szomorkás történet,« vö. rongyoskás; *szomor* már Baróti szótárában 1792-ben.

szorgondos Jel. tört. 1:246 »ott szorgondosabb a' dolog«; szorgos + gondos-ból összetéve. Barczafalvi szava 1787-ből.

szótár Et. 2:115; Bod P.-nél 1767-ben először; *szótáros* Jol. 1:319 »Le kellene a Szó tárosoknak Al-földre is menni.« Péld. 1:5 »Igazítsák el ezeket a' szótárosok«; vö. nyelvtanos.

szög szárai: crura anguli Tud. 2:12 ma is így nevezzük.

szögsszorulat Uliss. 59 »Feszül az iszkába szög-szorulatokkal.«

szűkkezéség Et. 2:234: a bőkezéség analogiájára, vö. népnyelvi szűkkezü: szűkmarkú MTsz.

szűnnap Et. 1:26 »Nem vélem, hogy valamelly Nemzet mind kurtábban; mind igazábban ki-mondhasa azon szónak erejét, melyet a' Zsidók Sabatnak mondanak, mint a' Magyarok, midőn azt Szűnnapnak mondták régi Eleink, az az ollyas Napnak, mellyben a' dologtól meg-szűnnek. Ezen Szűnnapból eredhetett azután szűnnep, végtére ünnep.« Barótinál 1787-ben szűnnep már megvan. *M. H. 1786*

szűnnaplás Et. 1:25 vö. napló Barótinál 1792, s elnapolás P. Nagy László 1822.

szűnóra Et. 1:291 »Itt Szűn-óránk lévén a' beszélgetésre«: Fogarasitól 1836 a NyÚSz.-ban; a szűnnap mintájára.

szűrke barát Szitty. tört. 2:255 »Ez Szűrke-barát vólt, és közönségesen Plankarpininek nevezik«; a nép nyelvéből.

szűrkület Jol. 1:42. A NyÚSz. e szót Barczafalvinál találta 1787; ha pontosabban vizsgálta volna át Baróti munkáit, lehetetlen, hogy figyelmét elkerülte volna e szó, hisz a Paraszti Maj.-ban (1799.) többször is megvan. 1:27 l. (»Bé-szűrkület után«), továbbá u. i. a három lapra terjedő szótárban: »Szűrkület Alkonyodás után-való homályosság«; u. i. 2:131 »térven haza szűrkületkor«. De felveszi Baróti ezt a szót mindkét (1784, 1792) szótárába is. Megvan nála már 1777-ben az Újmértékre vett versek 207. lapján »Tsak szűrkületkor akadtunk a' szőlőre« csillag alatt megjegyzi: Nap nyugta után. Az 1792-i szótárában található: *estelektor* is (est szónál).

tábarnok Szrcs. 2:316, Barczafalvitól; *tanácsnok* Ar. per. 39, szintén B.-tól; ezekre a mintákra csinálta Dug. a *tömlöcnököt* Gyapj. vit. 2:49, jelentése börtönfelügyelő; a *testőrnököt* Jel. 2:94 turmae praetorianae capitaneus értelemben; vö. irnok,lovásznok stb.

»*tágodalom* Tr. vesz. 155 »Ezekben valaha leszsz-é tágodalom! 'S ennyi veszély után végre nyugodalom«; Gyöngyösinél már 1700-ban (Char. 2:47).

takarcsi Jol. 2:487 »Ugyan (Nén) hogy-hogy löhecc Te oj takarcsi leány,« fősvény a jelentése, kicsinyítő csi képzővel (Lajcsi, Toncsi stb.) vö. a népryelvi *takarcs*: a fősvénységig takarékos.

talphagyomány Jol. 2:577 »Meg-láthatta volna tehát azokat a' csoportos talp-hagyományokat-is, melyeket ... itt hagyoniok kelle-tett volna«; lábnym a jelentése.

tanulmány Uliss. címlap; a NyÚSz. csak 1787-ből Barcza-falvitól idézi, tehát későbből; megvan Gyöngy. Char. ajánló levélben is: »Akár-ki-is örömesbb foglallya magát szokott tanulmányában, mint más-féle dolgokban.«

társváros Róm. tört. 222 »Ez-is hírössé tötte Numantiát: hogy Társ-városának ügyét föl-fogta«; társnak ilyen összetételére nincs példa a régi nyelvben.

tatárjárás Jel. tört. 2:162 »a' Tatár-járás előtt irott mise-mondó könyv Kálmánról nem emlékezik«; vö. NySz.-beli tatár-járása.

tatárkorbácsol: tatár korbácssal elver Et. 2:323, vö. belüd-húroz.

távul: eltávolodik Tr. vesz. 153 »De a szívbeli társ, ha egy-kor meg-avul, Vagy szemeink elől másvilágra távul, Tátott szájjal Társa akkor néki bámul.« »A Csiki Sarlós Boldogasszony Kalastro-mában« 1719-ben készült Cantionale 35. l. is olvasható: »De a' sok vendég miat nincs senki baráttya, Sok látván el-távul, ajtaját bé-zárja.« Itt is úgy látszhatnék, hogy eltávolodik a jelentése, de itt a. m. aki távolról látja-is, bezárja előtte ajtaját (vö. el-tova stb.; l. NySz. el 2. 3.); *eltávul* azonban Barótinál (1792) a távól szó-nál: »El-távult töllem: el állott mellőlem«.

téglány: parallepipedium Tud. 4; még ma is használják néhol a helyes téglalap helyett. A Math. műsz.-ban ilyeneket is találunk: üregközény; ürlap-egyközény (Bolyai).

tekercsöl Szrcs. 2:152; a népies tekercs továbbképzése; fel-teker a jelentése.

temérdek: corpus, vel solidum Tud. 2:124 és Et. 1:38 »A' fát szokták és más egyéb hitvány temérdekeket meg-aranyozni.« A NySz.-ban csak crassus, obesus, grvida, rudis jelentésben van.

temető Tárh. 2:1 »Ágyúsi temetőjének hívják;« »Lehet-is azt temetőnek mondani.« A NyÚSz. csak Mártonból 1799-ből ismeri e régi szót; megvan Uliss. 62 is: »De azt már el-zárta Sirja, 's temetője«; nagyon gyakori a XVIII. század végén a költőknél, így pl. megvan már 1777-ben is Barótinál az Új mértékre vett ver-sekben 72: »temetőre vitetni készül« u. i. 75 is.

tengertárs Tr. vesz. 154 »Tenger társim között ezek a' meg-hittek, Kik a' vizek' hátán] engemet követtek«; tengeri útítárs a jelentése.

természetes Szrcs. 2:16 »úgy meg-ijedni ... nem természetes dolog,« vö. NyÚSz.

termék: Uliss. 54 »Nincs' hajóm, meg-vallom, do fogd a' fejszéket, Vágj elegendő fát, ha mindgyárt terméket«; a NySz. MA.-ból ismeri csak a *termékarany* összetételben Dug. előtt.

természettudomány: physica Tud. 1:2; előbb természeti tudomány járhatta; *természettörvény* Szrcs. 2:369.

térség Tr. vesz. 95 »Húztak vólt egy foglyot hozzánk a' Térségre;« a NySz.-ból véletlenségből kimaradt szó; *térséges* már Révai Magy. Alagy. 31 »Bár el-fogjanak-is térséges földnek határi, a' mit együtt tettünk volna, közölje levél.«

testőr (testörr) Ar. per. 356, Gyapj. vit. 1:408 s igen gyakran. A NyÚSz. SI.-nak tulajdonítja 1803-ból; testörrnök: hermae praetorianae capitaneus Jel. tört. 2:94.

tevepárduc Szrcs. 2:404, Camelopardalus, valószínűleg Miskolczi alkotta 1702-ben l. NySz.

titkos: a mai titkár Et² 1:297 »Árpádnak Titkossa« u. így Jel. tört. 2:263, vö. gondos.

titoknok: u. o. jelentéssel Jel. tört. 1:40 l. a bevezetést. E szót sokáig Barczafalvi alkotásának tartották (1787), megvan azonban már 1780. körül Benyáknál is (Nyr. 30:46), nemkülönben 1785-ben is Göböl Gáspár Utazó lélek című munkájában 70 l.: »ennek titoknokja Polycarpo di Azvedo elszaladt.«

tizedség: decemviratus Róm. tört. 123, vö. vir-tus = férfi-ség.

tompaszög: Angulus obtusus Tud. 4:13; ma is így.

torna Szitty. tört. 1:36 »Valamint a' gyülekezetekben gyakorlották Eleink ezt: Utzu-bú; a hadban ezt: Rajta-rajta: úgy a' lovagjátékokban ezt: Torna, Torna« és Cser. 228 »Tornajáték az, midőn két vetekedő (lovon ülve dárdásson) egy-mással viaskodik;« vö. bevezetést. A NyÚSz. csak 1873-ban találta e szót először.

tornyosít Et 1:55 »Elöl pedig olly torzom-borzal tornyosította (ékes-hajszálait);« »tornyosonni (valamint a' fölleg)« Jol. 2:322 — mindkettő Mártonnál is 1803-ban. A népnelyvből.

tönkre tesz Szrcs. 1:114 »tönkre-tötték az egész Gajibát;« e kifejezés a NySz.-ban először csak Gvadányiból van idézve 1790-ből (tengre fog tenni) l. Nyr. 31:153.

tőkepénz Ar. per. 304; Benyáknál már tíz évvel előbb; Mészáros Magyar Secretariusában (353) derékpénz a capitale, bár tőkepénz is elég gyakran; már a M. Hirm. 1781:288 is megvan a tőkepénz l. Nyr. 32:501.

tördös: tördel Jol. 2:59; kapdos, rugdos mintájára a népn-yből.

történet: Római történetek, Szittyai történetek; már historiae jelentésben l. NyÚSz.

történetes Szitty. tört. 1:4; Hadi vez. 64; historiographus a jelentése; vö. költeményes, szótáros.

tősgyökös: tősgyökeres Jol. 1:694 »Tős-gyökös embörnek mon-
dották a' Régiek azt, kinek Nemessége hosszú üdökre terjedett; a'
mostaniak Tős-gyökeres embereknek mondgyák«; világos példája a
tapadásnak. *Tősgyökeres* Et. 1:22 »tős-gyökeres eredet,« ez utóbbá
népnelyvből vö. Baróti Paraszti Maj. 1:137 »Tős-töböl ki ne vágja
katzor,« és 2:8 »tős szomszédok.«

tőszomszéd: Et². 1:397 »a' Rózsának-is mindenkor tő-szom-
szédgya a' tövis.« Az első kiadás megfelelő helyén (1:317) csak
szomszéd van; vö. bev.

tudákosság: mathesis; Tudákosságnak két könyvök; de már
Uliss. címlapján is.

túlhögyi Szitty. tört. 1:145 »túl-högyi Francia (Gallia Transalpina).«
A *túl* igei összetételei is csak a XVII. és XVIII. században kerül-
nek elő; azt hiszem, ezek mind tapadás eredményei: valamin túl lő,
s hasonló gyakori formákból különvált és összetapadt a túllő stb.

tunnattsó Jol. 1:442 »az új fojónak innetsó martja-is mere-
dek, a' tunnattsó pedig lábolhatatlannak láccatott,« ez idézetből
mintája is világos.

tündérkedik Jol. 1:517 »A mit borít, arany tajték, Tündér-
ködik; nem titok«; ludifeco; Gyöngyösínél is már; l. NySz.

tünetmény Szrcs. 1:12; 2:176; Barczafalvitól (1786).

tünetményes Jol. 1:207 »Mi tévő lögyek tehát: hogy tüne-
ményes képzelődéseimből ki-tisztulhassak«; szótárilag először Czuczor-
Fogarasinál.

tünet Et. 1:44 »E' homályos-példázgató-kurta Tüneteket Mél-
tóságuk Jeleiknek tartanak«; Barótól 1784-ből.

ugros Uliss. 154, ugrándozik, ugrál a jelentése; vö. futos;
megvan Gyöngyösi Kem. Ján. 2:3:29 is »sok ugrosó szikra szök-
decsel a' kohnál.«

ujjone, *ujone* Ar. per. 64, 65 stb.; Barczafalvi alkotása (1787).

ujjonecolat: tyrocinium Róm. tört. 74; *ujjonez* ige csak
1836-ból van kimutatva; az egész lat képző.

újság: Zeitung Tárh. 3:2 »Nem kétlem, olvassa az újságo-
kat,« vagy 5:1 »eddig már a' pesti újságban-is kijött.« A Zeitung
jelentésű újság már 1771-ben Farkas sokszor említett nyelvtanában
432. l.; vö. Nyr. 32:91.

uradalom: A magyaroknak uradalmaik; Barczafalvi hozta
divatba a sok dalom-, delem-végű főnevet: közönségedelem (res pub-
lica); álladalom (status), társadalom stb.

uracs Et. 1:331 »Ezen szó-toldalékok: acs, ics, ecs, ocs, ucs,
ücs, öcs a' régi Magyaroknál meg-szokták kisebbíteni az előtte-lévő
szavakat. Például Kövecsnak mondották a' kis követ; Kapocsnak a'
kis kapát, Dugacsnak a' kis dugót; Kulacsnak a' kis kullogót,
Makacsnak a' kis makkot.« Hasonló képzésű nála a *tálacs*: kis tál
Szitty. tört. 1:210, vö. bellyecs, hosszács stb.

útasi: utazó Róm. tört. 301 »viatores Lőhetne talán őket
Útazóknak-is, Útásiaknak-is mondani.«

útasít Jol. 1:74; Bárótti szava 1774-ből.

utó: *utód* Ar. per. előszó »Meg-érdemli ezen régi Nemes Ház, hogy annak dicső emlékezete Utóinknál-is Oszlopra metszettessen« és minden ezutáni művében gyakran; az elő- eleink analogiájára vall.

utóírás Jel. tört. 1:43, 44; *utóór* Szitty. tört. 2:229; az elsőt csak 1836-ban találhatjuk szótárban először.

ügyész Et. 2:115 Szres. 1:130 l. bevezető részt, Barczafalvi alkotása 1787-ben.

üld Jol. 1:291 »nagyon csudállom: hogy az Égnek üldgye fejetökön száradhat.« »Ez a' szó: üld igen régi szó, és a' Szótárakból ki-veszett. Meg-maradtak annak sarjazattjai: üldözöm, üldözés.«

ülhely Et. 1:113 »Etelkához igen hasonlónak ül-helyéül rendeltetik,« vö. lakhely, irmű stb.; talán Barczafalvitól?

üzbék Róm. tört. 159 transfugus a jelentése. Úgy látszik, Dug. fel akarta eleveníteni az ő korában már nem használatos szót; l. NySz.

vágány Cser. 92 »én, mivel a' Vágány mély vala, ki-nem térhettem.« Abscissa jelentésben már Tud. 4:7. Molnárnál 1777-ben már megvan.

vagyomány: *vagyon*. Jel. tört. 2:300 »a' Jeruzsálemi Templomnak minden vagyományát, minden ingó-bingó javait... pártfogásunk alá vesszük.« Megvan már Barótinál a Paraszti Maj. 1:9 stb. is.

vagyonos: *positivus* Tud. 1:18; Faludinál is, de *vagyamos* alakban, már mai jelentésben; megvan Cser. 225.

vaksi: *vakoskodó* Et. 2:81; először Kis Viczaynál 1713-ban, l. NySz. A népnyelvből.

váltószög: *angulus alternus* Tud. 2:29; ma is használatos műszó.

vaskő: kis kés, péterkés Tr. vesz. 127; PPB.-ból a NySz.-ban.

véd: *védelem* Uliss. 20 »Tehát illy rosz védben van itt az árvaság,« 207 »Mint juhok, véd nélkül halni ne mennyenek.« A NyÚSz. Barótinak tulajdonítja 1784-ből pedig már megvan nála 1780-ban is Paraszti Maj. 2:117 »nem indul Véd nélkül soha« és u. i. szótárban is. Talán nem is elvonás ez a szó; olyan viszonyban lehet a védni igével, mint zár a zárnival, köp a köpnivel stb., közös névszó és igető.

vég-, *végkeserűség* Tr. vesz. 127; *végmerészség*, *végzokogás* u. i. 166; *végetlen kicsin* Tud. 1:264 *infinite parvum*.

vékony dongájú Jol. 1:7 »Miként emisztette a' vékony dongájú akkori Nem-eteket?» (németeket); hitvány, gyenge; a hordó dongájáról vett metaphorikus, népies kifejezés.

vér-, *vératyafiság* Gyapj. vit. 1:317, már Barótinál is 1792-ben; *vérhab* Uliss. 210; *vérhalom* Szres. 2:234; *vérözön* Róm. tört. 367. és Jol. 1:246; *vérpatak* Szres. 2:90, Gyöngyösínél 1693-ban először. Valamennyi német minta után készült.

vezérlet Jol. 2:744 »Négy százat Ósének vezérletére bízott«; a NyÚSz.-ban Kunostól 1834-ből; valószínűleg a sereglet mintájára csinálta.

vezérfiség Jol. 1:374 »En mind a' Vezérfiséget, mind a' Hadnagyságot le-vethetem magam magamról«, jelentése: vezérség.

vetemlik Szrcs. 1:44 »gyilkosságra vetemlik«; vetemül Fogarasinál 1836-ban.

vezeték: vezetéknév helyett Uliss. 5 »Külömbözöl mástól mi vezetékeddel« Ar. per. 57 »Se vezetékét, se nemes eredetét még eddig ki-nem-facsarhattam« és igen gyakran minden munkájában.

víghat Uliss. 220 »Széles e' világnak nincs kincsében olly' rész, Mellyel úgy víghatna édes Anyai ész,« összerántása a vígadhatna szónak.

világosod(ott): aufklärista Szrcs. 2:167. »Imádkozunk a' nagy Isteneknek számokra. En ugyan ifjúságomban fel-vőtt ezen szokásomat soha elnem-mulatom öregségemben-is, akár mire vetemedgyenek, akár mit locsogjanak széll-el-bélett Világosodttaink.«

viszál Et² 1:24 »a' többi Kis-asszonyok' neveken így vizált dicséretére.« Szrcs. 1:123 »Hogy eme kurta szózatokat vizálták, nem tudni, mi lelhetett szívöket;« jelentése tehát: felel, egymással vált, vö. NySz.

visszatalpal: visszamegy Et. 1:205, a népnelyvből; visszatéreng: visszatér Et. 1:90; visszaútal: visszaútazik Jol. 1:41; visszsa-ölel Jel. tört. 1:25.

viszhang Ar. per. 317 és Jol. 1:44; Baróti szava 1777-ből; az Új mértékre vett versekben már kétszer is 16. és 227. l. »Viszhangban egyedül eleven tsak szózat, egyéb nints« a Magy. Mus. 1:61 is olvasható egyik versében: »Szós viszhang, melly énekimet fel-kapni szeretted.« Ugyancsak őtöle *visszhangzat* is: Magy. Mus. 1:59 »viszsza-lövellí A' köves oldalokon játszó viszhangzat.« Ugyanerre a mintára készült:

viszkürtölés Jol. 1:44; jelentése: visszakürtölés.

viszondás Uliss. 32 »Mézes szók édes viszondása.« A respondent jelentésű *viszondoz* már Kőnyinál megvan 1774-ben; viszondol csak Barótiból van idézve a NyÚSz.-ban, vö. még Simonyi: A nyelvújítás történetéhez 1887: 27. l.

vita Tárh. 3:5; Gyapj. vit. 1:74; Faludi hozta divatba e népnelyvi szót l. NyÚSz.

vitéz-kötés Et. 1:141 »Legénységre érvén csak alig várhatta a' Vitéz-kötést; az az ama' Szer-tartást, mellyel a' Kardot oldalához kötötték«; tájso.

víz-, vízfoglaló: cisterna Jol. 1:79; vízhalom Uliss. 94; vizomlás Szrcs. 2:190; *vízvár* Gyapj. vit. 1:21 »nem messze vala innent egy folyó, melly a' közel-lévő víz-tárból eredett«; vízközi: interamentis, riparensis Magy. urad. 47.

záporúl Tr. vesz. 117 »Nagy homályba borult ráró szeme' fénnye Záporult könyvének ki-öntött örvénnye,« vö. NyÚSz. 392. l. Már Gyöngyösinél 1700-ban előfordul.

zárt-szék Jel. tört. 1:299 »ki-vén a' Zárt-székeket, és a'

Játék-színnek első és második emeleleit.« Már 1792-ban megvan; 1. NyÚSz.

zeng: zöngé, zöngés Tr. vesz. 275 »Még a' Másának szintsen hárfájának Mindég egy Zenge.« Uliss. 167, 181 »Hallya ugyan zengét egy-két-három szónak;« vö. *zöngével* a NyÚSz.-ban.

zúz Uliss. 161 »porrá zúzom a' gaz pribékeket,« a NyÚSz. csak Barótitól ismeri 1792-ből; megvan már 1763 is l. öszvezúz.

zsibolyog: zsibong Szrcs. 2:300; zsibolygásra is csak egy példa a NySz.-ban Zrinyiből (1:103). Megvan már Etédi Magyar Gyászában is 1792-ben 199 l.: »Versengnek egymás közt, zúgnak, zsibajognak.« A népnyelvből.

Dugonics művei — mint már említettem — telve vannak népies kifejezésekkel, jóízű magyaros szólásokkal, főleg közmondásokkal, melyekben erős magyarságát mintegy fitogtatja; sovínisztának, németellenesnek mutatkozik lépten-nyomon, mégis nem ritkák nála a durva germanizmusok, német szólásmódok szószerinti fordításai, melyek, tekintve műveinek nagy közönségét, innen is terjedhettek el irodalmi nyelvünkben, hisz Dugonics már jóval Kazinczy előtt fellépett, germanizált. Kijegyzésre érdemesebbek voltak a következők:*

Lelkét *ki-csuklotta* Et. 1:71 — Igen *ki-adta magát* mind úri nemzete, mind nemes fel-neveltetése Et. 1:210 — *ki-jött szobájából*; és *magát Etelének eleibe adta* Et. 1:210 — ime *előadta-magát a'* Vadkan Gyapj. vit. 1:84 — *mi hozott engem házához* Jel tört. 1:63 — *Ki-vettem* volna minden titkait Ar. per. 50. — *a levél amott fekszik* az asztalon Ar. per. 84 — Nincs-e pénzetek *a'* Falu ládájában? Én azt *fel-venném* és minden esztendőben örömet *le-tenném a'* jövődelmet Ar. per. 96 — Édes, kedves Hugom! *hogy' találod itt magadat?* Ar. per. 150 — *Tud-e* Kapitány-úr *valamit* (wissen-Sie was?) *jő-jön* által Huszár-ezredünkbe Ar. per. 150 — akármi szereket *vesznek, kezemen mennek által* Ar. per. 170 — Soha jobb barátod előtt *magadat ki-nem-adhatod* Ar. per. 249 — De *mi rosszszamra lehetne* az én-nekem? Ar. per. 293 — De a Természet csak ugyan *ki-ütötte magát* belőlle Ar-per. 338 — *mi van az egész dologban* Szrcs. 1:345; *előmbe adgya magát egy oly-forma ember*, kinek egyenes szívét ábrázattyának *vonásaiból-is-ki-vöttem* Szrcs. 1:195 — E' volt Kalazirisnek az *asztal-fölött-való* hoszszas *beszédje* Szrcs. 1:429 — *úgy hozza magával a'* Delfusi szer-tartás Szrcs. 1:213 — *Nem úgy veszem ám föl szavaidat*: mintha azokkal meg-akartál-vólna sérteni Szrcs. 1:163 — *magánkívül lévén*: föl-költötte Kalazirist Szrcs. 2:71 — hamar *ki-adta magát* fattyú-sarjazattya Szrcs. 2:220 — előre *ki-kéröm* aztat *magamnak*; ne kénszericscsön arra Szrcs. 2:286. — *Építke-e* Te-a' *mende mondára* Jol. 2:410 — *szinte szemeiket ki-nézték és torkokat ki-kiáltották* Jol. 2:141 — az most itt *nincs kérdésben* Jol. 1:317

* Vö. Horger A. Dugonics András nyelvújításáról Nyr. 31:158 stb.

— Egy valamit mondanék, *ha el-fogannád?* Jol. 1:171 — győzedelmesen *ki-állották az ostromot* Szitty. tört. 2:39 — Minek-utánna a' kártékony nyilakat *ki-nem állhatták*, a' csata-piacon nem maradhattak Szitty. tört. 2:117 — Nem volt *ki-csinálva*, a' testnek melyik részszéből ereszzék-ki a' vért Szitty. tört. 1:26 — Azt *sem lehet ki-venni* (az írásokból): minő nemzetséghez tartoztak Szitty. tört. 1:72 — Atilának derék három *magzatokat mutatott* (gezeugt) Szitty. tört. 1:135 — *Sarkantyút adott lovának* Szitty. tört. 2:101 — *Ha szememet kiolvasom* se találhatok bennök illyeket Szitty. tört. 1:267.

A latinosságokról, melyekkel művei szinte tele vannak, nem is szölok; ezekben Dug. nem újított, csak századokon át szokásos írásmódot követett. Minden munkája között legtisztábbnak, legmagyarabbnak az egészen Gyöngyösi módjára írt s ép ezért eléggé is élvezetes Ulissést találtam. Magyaros szólásai, Gyöngyösi és Faludi nyelvéből kölcsönzött és regényeiben használt költői képei, merész szöfűzései (*Szeme hódító — Forrón imádkozott — a lengedező szeleknek lebegő fuvalmai — hangját-is a' szelek szárnyaira bocsátták — sugár termet* stb.) azonban kétségkívül használtak annyit szépprózánk fejlődésének, mint amennyit írásmódunk magyarosságának az ő németességei ártottak.

Ami végül *helyestrásbeli újításait* illeti, azok voltaképen nem is újítások. Mert, hogy a *ts* és *tz* helyett már az Etelkától kezdve összes munkáiban *cs* és *c*, illetőleg *cz*-t használ, az előtte is szokás volt, megtaláljuk ezt már a XVIII. század elején több műben, pl. a Csiki Cancionaleban (1719) is; Gyöngyösi kézírásairól meg maga Dugonics mondja a Gy. kiadások 1:LXIII. l.-ján: »Igaz az is: hogy a' *c* bötüt, a'-hol szükségét láttya, mindenkor meg-tartya Gyöngyösi. Például így ír: parancsolom, csak, csalom.« Fonétikusan ír, de nem kizárólag így; *építhetsz* nála: *építhecc*; *látszatott*: *láccatott*, de: *kétséges, cserepesítse, tisztség* van nála mindig. Össze, illetőleg *össze* írás a régi *özsze* helyett már a Tr. vesz.-ben és Uliss.-ben gyakori. Ipszilonista a legnagyobb mértékben, csak az ly írásról mondja, hogy »kül-országi tudósokák hozták-bé« (Jol. 1:87). Következetességről azonban legfeljebb a *cz* és *c* írásmódot illetőleg lehet szó nála.

*

Ime, Dugonics nyelvészeti kísérletei, újításai. Nem volt mind helyes, nem volt mind szerencsés alkotás, sok közülök magát Dugonicsot sem élte túl. A hibákat, tévedéseket megmagyarázza és mentegeti azonban nyelvtudományunk fejletlen volta a XVIII. század végén, amikor még Révai is csak a szárnyát bontogatta. Hogy pedig e tévedések árán jutottunk el a helyes útra, azt mindenki tudja. De van sok jó szó is alkotásai között; matematikai műnyelvünk sokat köszönhet neki. Barczafalvi és Baróti

szavainak elterjedéséhez nagy mértékben hozzájárultak az ő munkái is. Általában véve mindaz, amit nyújtott, sokat használt nyelvünk fejlődésének abban a korban, mikor »Új Fáradság, Nyelv-újítás kellett és nagy Elme.« * Épen ennek a kimutatása volt a céloom ezzel a füzettel; s ha elértem azt, hogy a magyar regényirodalom megteremtőjét, kit Endrődi Sándor ezen oldaláról kiválóan megrajzol, és az egyik legnagyobb magyar piaristát, a kitűnő hazafit és embert, kinek képét életrajzírója Prónai, oly jellemzően megfestette, új oldaláról, mint nyelvészkedőt állíthattam az érdeklődők elé, ha be tudtam bizonyítani azt, hogy Dugonicsot jóval nagyobb rész illeti meg nyelvünk fejlesztésének, megújításának munkájából, mint a mekkorát neki a Nyelv-újítás Szótára tulajdonít és juttat, akkor az én fáradságom, vagy — a mint sokan az ilyen munkálkodást nevezni szeretik — az én »pepecselés«-em, »cédulázás«-om eléggé meg van jutalmazva.

* Molnár J. verséből Dugonicsról Tud. előszó.

